

**ZASADA PRAWA DO OBRONY
ORAZ ROLA I FUNKCJA
OBROŃCY W POLSKIM
ORAZ NIEMIECKIM
POSTĘPOWANIU KARNYM
– ANALIZA PORÓWNAWCZA****Alicja Kaszta**

Wyższa Szkoła Humanitas, Polska

ORCID: 0000-0001-6602-920X

e-mail: alicjakaszta@gmail.com

ABSTRAKT

Niniejsze opracowanie zawiera porównanie zasady prawa do obrony obowiązującej w polskim postępowaniu karnym do zasady prawa do obrony obowiązującego na podstawie kodeksu postępowania karnego w Republice Federalnej Niemiec – *Strafprozessordnung*. Porównanie dotyczy również roli i funkcji obrońcy w toku postępowania karnego w obu państwach. Zarówno system prawa karnego obowiązujący w Polsce, jak i w Niemczech oparty jest na podobnych podstawach – zasady postępowania karnego są więc również podobne. Wobec powyższego zasada prawa do obrony jest co do zasady zbliżona. Jednak występują pewne odmienności, na które warto zwrócić uwagę. Natomiast co do roli obrońcy i osób mogących pełnić funkcję obrońców w postępowaniach karnych w Polsce i w Niemczech występują zasadnicze rozbieżności. Opracowanie zostało przeprowadzone metodą porównawczą w oparciu o obowiązujące przepisy proceduralne, komentarze oraz dostępne publikacje i monografie.

Słowa kluczowe:

obrońca, postępowanie karne, Polska, Niemcy, porównanie, analiza, rola, funkcja, Kodeks postępowania karnego, sąd, niemiecki proces karny, polski proces karny

The Principle of the right to defence and the role and function of defence counsel in Polish and German criminal proceedings – a comparative analysis**ABSTRACT**

The following paper compares the principle of the right to defence in Polish criminal proceedings with the principle of the right to defence based on the Code of Criminal Procedure in the Federal Republic of Germany – *Strafprozessordnung*. The juxtaposition also concerns the role and function of defence counsel during criminal proceedings in Poland and Germany. The criminal law systems in force in Poland

and Germany have similar grounds, thus the rules of criminal procedure are also comparable. Therefore, the principle of the right to defence is, in the premises, congruent. Nevertheless, there are slight disparities that are worth highlighting. There are fundamental discrepancies as to the role of defence counsel, and which persons may act as defence counsel in criminal proceedings in Poland and in Germany. This study was conducted applying a comparative method based on the applicable procedural regulations, comments, and available publications and monographs.

Keywords:

defence counsel, criminal proceedings, Poland, Germany, comparison, analysis, role, function, Code of Criminal Procedure, court, German criminal proceedings, Polish criminal proceedings

Uwagi wstępne

Zasada prawa do obrony to dyrektywa obowiązująca w postępowaniu karnym od początków jego istnienia. „Jej genezy dopatrywać się można w instytucji procesu ateńskiego, w którym oskarżony uzyskał możliwość udzielenia odpowiedzi na stawiane mu zarzuty”¹. Na mocy tej dyrektywy podejrzany/oskarżony ma prawo do ochrony swych interesów w toczącym się postępowaniu karnym. Ma również prawo do korzystania z pomocy obrońcy – ustanowionego z wyboru albo we wskazanych prawem okolicznościach – wyznaczonego przez sąd z urzędu. Prawo do obrony jest fundamentalnym prawem oskarżonego, wynikającym z katalogu praw człowieka. Wywodzi się z prawa do rzetelnego procesu sądowego. Prawo do rzetelnego procesu jest pojęciem szerszym, obejmuje swym zakresem prawo do obrony. Gwarancje prawa do obrony określone są w aktach rangi konstytucyjnej i ustawowej poszczególnych państw. Prawo do obrony kształtowane jest również poprzez normy prawa międzynarodowego oraz prawo Unii Europejskiej, gdyż „prawo do rzetelnego procesu wywodzi się z prawa międzynarodowego”².

Prawo do rzetelnego procesu nie tylko krzyżuje się bądź pochłania naczelną zasadę procesową; w tym zasadę jawności, zasadę kontrydiktoryjności oraz zasadę domniemania niewinności czy też bezstronności, a nawet zasadę prawa do obrony. Dlatego też w pełni należy podzielić pogląd, iż «prawo do rzetelnego procesu karnego należy raczej postrzegać jako swoistą klauzulę drugiego stopnia, czy metazasadę, o podobnym znaczeniu, jakie na gruncie prawa konstytucyjnego przypisuje się zasadzie demokratycznego państwa prawnego»³.

Zasada prawa do obrony wyartykułowana została również w treści Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych⁴. Zgodnie z art. 14 ust 3 MPPOP

- każda osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa ma prawo, na zasadach pełnej równości, co najmniej do następujących gwarancji:
- otrzymania niezwłocznie szczegółowej informacji w języku dla niej zrozumiałym o rodzaju i przyczynie oskarżenia;

1 Z. Papierowski, *Proces karny w starożytności greckiej i rzymskiej*, „Roczniki Humanistyczne Towarzystwa Naukowego KUL” 1957 t. VII, z. II, s. 159-176.

2 E. Rosiak, *Paradygmat rzetelnego procesu w kontekście nowelizacji Kodeksu postępowania karnego*, „Veritas Iuris” 2017, nr 1, s. 44-45, https://veritasiuris.lazarski.pl/fileadmin/user_upload/oficyna/Veritas/Veritas_Nr_1_styczen_czerwiec_2017/Veritas_Paradygmat_rzetelnego_procesu_w_kontekście_nowelizacji_kodeksu_postepowania_karnego_Rosiak_nr_1_2017.pdf [dostęp: 16.02.2022].

3 T. Tomaszewski, *Prawo do obrony jako gwarancja rzetelnego procesu karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2020, nr 6, s. 119, cyt. za P. Tuleja, *Zasady konstytucyjne*, [w:] P. Sarnecki (red.), *Konstytucjonalizacja zasad i instytucji ustrojowych*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1997, s. 2.

4 Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 16 grudnia 1966 r., Dz.U. 1977 Nr 38, poz. 167.

- dysponowania odpowiednim czasem i możliwościami w celu przygotowania obrony i porozumienia się z obrońcą przez siebie wybranym;
- rozprawy bez nieuzasadnionej zwłoki;
- obecności na rozprawie, bronięcia się osobiście lub przez obrońcę przez siebie wybranego; do otrzymania informacji, jeżeli nie posiada obrońcy, o istnieniu powyższego prawa oraz posiadania obrońcy wyznaczonego dla niej w każdym przypadku, kiedy interesy sprawiedliwości tego wymagają, bez ponoszenia kosztów obrony w przypadkach, kiedy oskarżony nie posiada dostatecznych środków na ich pokrycie;
- przesłuchania lub spowodowania przesłuchania świadków oskarżenia i zapewnienia obecności i przesłuchania świadków obrony na tych samych warunkach, co świadków oskarżenia;
- korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli oskarżony nie rozumie lub nie mówi językiem używanym w sądzie;
- nieprzymuszania do zeznawania przeciwko sobie lub do przyznania się do winy⁵.

Wpływ prawa karnego międzynarodowego na kształt prawa do obrony jest znaczący. N. Boister⁶ wskazuje, iż należy szeroko analizować prawo karne międzynarodowe w kontekście odpowiedzialności karnej jednostki oraz współpracy organów międzynarodowych, co przekłada się na normy regulujące prawo do obrony. Pojęcie międzynarodowe prawo karne obejmuje regulacje dotyczące prawa karnego materialnego oraz postępowania karnego.

W zakres międzynarodowego prawa karnego wchodzi:

- normy prawa karnego wewnętrznego poszczególnych państw, dotyczące zakresu stosowania ustawy karnej;
- normy prawa wewnętrznego i normy zawarte w dwustronnych i wielostronnych umowach międzynarodowych;
- normy prawa międzynarodowego zawarte w wielostronnych umowach międzynarodowych odnoszących się do pewnych czynów;
- normy prawa międzynarodowego ustanawiające odpowiedzialność za zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko pokojowi i zbrodnie przeciwko ludzkości⁷.

Szerszym od zakresu prawa międzynarodowego jest prawo Unii Europejskiej. Unia Europejska posiada osobowość prawną i jako taka ma własny system prawny, odmienny od międzynarodowego porządku prawnego. Ponadto prawo Unii Europejskiej ma bezpośredni lub pośredni wpływ na prawo jej państw członkowskich i staje się częścią systemu prawnego każdego z państw członkowskich.

Unia Europejska sama w sobie jest źródłem prawa. Porządek prawny zazwyczaj dzieli się na prawo pierwotne, tj. Traktaty i ogólne zasady prawa, prawo wtórne oparte na Traktatach oraz przepisy uzupełniające. Unia Europejska również definiuje prawo do obrony, co ma wpływ na uregulowania wewnętrznego prawa w każdym z państw członkowskich⁸.

5 T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, LexisNexis, Warszawa 2007, s. 156-157.

6 N. Boister, *Transnational Criminal Law*, „European Journal of International Law” 2003, nr 5, s. 953-976. W literaturze prawa karnego napotkamy m.in. na pojęcie prawa karnego międzynarodowego *sensu largo*, które obejmie wszystkie procesy internacjonalizacji prawa, prawo karne międzynarodowe *sensu stricte*, które będzie rozumiane jako zespół norm prawnomiędzynarodowych tworzących podstawy indywidualnej odpowiedzialności karnej jednostki realizowanej przed międzynarodowymi organami sądowymi, transnarodowe prawo karne, które będzie obejmowało kompleks norm współpracy w zakresie przestępczości transgranicznej, w końcu – europejskie prawo karne, a więc zespół norm, procedur i instytucji związanych z intensyfikowaniem współpracy w sprawach karnych w ramach Unii Europejskiej.

7 M. Królikowski, P. Wiliński, J. Izydorczyk, *Podstawy prawa karnego międzynarodowego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2008, LEX.

8 *Źródła i zakres prawa Unii Europejskiej* <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/6/zrodla-i-zakres-prawa-unii-europejskiej> [dostęp: 17.12.2021]. U. Bux podaje, że źródłami prawa Unii Europejskiej, w tym również unijnego prawa karnego, są: Traktat o Unii Europejskiej (TUE), Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE) oraz protokoły do nich (37 protokołów, 2 załączniki i 65 deklaracji, które zostały załączone do Traktatów w celu doprecyzowania, ale niewłączone do głównego tekstu prawnego); Karta praw podstawowych Unii Europejskiej; Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Energii Atomowej (Euratom); umowy międzynarodowe; ogólne zasady prawa Unii; akty prawa wtórnego Unii.

Dyrektywy unijne wpływają na kształt zasady prawa do obrony. Parlament i Rada Europejska przyjęły w dniu 22 października 2013 r. dyrektywę 2013/48/UE w sprawie prawa do dostępu do adwokata w postępowaniach karnych oraz w postępowaniach związanych z europejskim nakazem aresztowania, a także w sprawie prawa do poinformowania osób trzecich o pozbawieniu wolności i komunikacji z osobami trzecimi oraz z organami konsularnymi podczas pozbawienia wolności⁹. Regulacje wynikające z dyrektyw kształtują również prawo do obrony w zakresie formalnym, czym mają wpływ na rolę obrońcy i zakres jego kompetencji w postępowaniu karnym.

Dyrektywa 2013/48/UE dotyczy jednego z dwóch aspektów prawa do obrony: prawa osób podejrzanych i/lub oskarżonych do adwokata. Drugi aspekt – prawo do pomocy prawnej oraz wsparcia prawnego, zapewnione w określonych okolicznościach przez państwo – jest omówiony w dyrektywie 2016/1919 Parlamentu i Rady Europejskiej¹⁰. Dyrektywy unijne narzucają państwom członkowskim normy, które mają zostać wprowadzone. Dyrektywy określają, kogo należy uważać za osoby szczególnie narażone oraz w jakich sytuacjach przysługuje im prawo do skorzystania z pomocy profesjonalnego obrońcy. Art. 13 dyrektywy 2013/48/UE oraz art. 9 dyrektywy (UE) 2016/1919 wymagają, aby konkretne potrzeby szczególnie narażonych osób podejrzanych, oskarżonych lub poszukiwanych były wzięte pod uwagę przy ich wdrożeniu. Kolejnymi dyrektywami, wprowadzającymi zakres pomocy dla oskarżonych są: dyrektywa 2016/800¹¹ Parlamentu i Rady Europejskiej z maja 2016 r. dotycząca proceduralnych zabezpieczeń dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniach karnych oraz Zalecenie Komisji Europejskiej z listopada 2013 r. w sprawie gwarancji procesowych dla osób wymagających szczególnego traktowania podejrzanych lub oskarżonych w postępowaniu karnym.

Wskazane dyrektywy unijne wprost wskazują źródła interpretacji, którymi są orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE) w interpretacji prawa unijnego, jak również orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) w interpretacji obowiązujących zapisów Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (EKPC). Orzecznictwo ETPC oraz Europejskiej Komisji Praw Człowieka, pozostaną głównymi źródłami interpretacji zakresu oraz treści prawa do pomocy prawnej oraz prawnej obrony osób podejrzanych i oskarżonych w postępowaniach karnych¹².

Omawiane dyrektywy regulują przysługujące oskarżonym prawa, w przypadku zastosowania europejskiego nakazu aresztowania oraz prawo do poinformowania osób trzecich w przypadku zatrzymania. Problem szerzej omówiony został przez Barbarę Grabowską-Moroz¹³.

Prawo do obrony przewiduje również art. 6 ust. 3 lit. c Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności¹⁴. Natomiast ETPC postuluje konieczność zapewnienia dostępu do obrońcy, poczynając od pierwszego przesłuchania. Zdaniem Trybunału „wyrażenie przez podejrzanego woli kontaktu z obrońcą powinno skutkować wstrzymaniem przeprowadzenia czynności procesowej (np. przesłuchania

9 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE z dnia 22 października 2013 r. w sprawie prawa do dostępu do adwokata w postępowaniach karnych oraz w postępowaniach związanych z europejskim nakazem aresztowania, a także prawa do poinformowania osób trzecich o pozbawieniu wolności i komunikacji z osobami trzecimi oraz z organami konsularnymi podczas pozbawienia wolności, Dz. Urz. UE L 294 z 6.11.2013 r., s. 1-12.

10 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/1919 z dnia 26 października 2016 r. w sprawie pomocy prawnej z urzędu dla podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym oraz dla osób, których dotyczy wnioski w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania, Dz. Urz. UE L 297 z 4.11.2016 r., s. 1-8.

11 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/800 z dnia 11 maja 2016 r. w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym, Dz. Urz. UE L 132 z 21.05.2016, s. 20.

12 B. Grabowska-Moroz, *Prawo dostępu do obrońcy w świetle prawa europejskiego. Podręcznik*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2018, s. 5.

13 Ibidem, s. 5-6.

14 Pełna nazwa: Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Dz.U. 1993 Nr 61, poz. 284, w skrócie: Konwencja Europejska lub EKPC – umowa międzynarodowa z zakresu ochrony praw człowieka zawarta przez państwa członkowskie Rady Europy. Konwencja została otwarta do podpisu 4 listopada 1950 r., a po uzyskaniu niezbędnych 10 ratyfikacji weszła w życie 3 września 1953 r. Stronami Konwencji jest każde z 47 państw członkowskich Rady Europy.

w charakterze podejrzanego) do chwili zapewnienia podejrzanemu realnego kontaktu z obrońcą”¹⁵. Tak istotne i zasadnicze jest, w rozumieniu prawa europejskiego i orzecznictwa ETPC, zapewnienie oskarżonemu prawa do obrony.

Na wstępie rozważań podkreślenia wymaga również fakt, iż model polskiego procesu karnego zaczerpnięty został z modelu angielskiego oraz francuskiego. Podwaliny polskiego postępowania karnego stanowią więc normy, na których oparte są europejskie systemy postępowania karnego. Jak podaje B. Schünemann¹⁶, polskie postępowanie karne zbliżone jest najbardziej do niemieckiego. Na mocy traktatu akcesyjnego, polskie prawodawstwo stopniowo wprowadza normy prawa wspólnotowego, w tym także przepisy prawa karnego materialnego i procesowego. Implementacja norm prawa wspólnotowego powoduje jeszcze silniejsze zbliżanie zasad prawnych i systemów postępowania. Prawo do obrony w Niemczech jest więc co do zasady bliskie temu prawu w Polsce.

Materiałami źródłowymi, które posłużyły do porównania obu instytucji, są w szczególności normy prawne obowiązujące w obu państwach – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, kodeks postępowania karnego, niemiecki *Strafprozessordnung* (StPO), które posłużyły bezpośrednio do przeprowadzenia analizy porównawczej. Ponadto wykorzystano orzecznictwo Sądu Najwyższego i Trybunału Konstytucyjnego, komentarze do przepisów kodeksu postępowania karnego, a także dostępne publikacje oraz monografie.

1. Regulacje prawa do obrony w polskim postępowaniu karnym

Prawo do obrony w Polsce przysługuje podejrzanemu/oskarżonemu o czyn zabroniony opisany w kodeksie karnym¹⁷, kodeksie karnym skarbowym¹⁸ oraz obwinionemu o czyn opisany w kodeksie wykroczeń¹⁹ bądź obwinionemu o czyn stanowiący wykroczenie skarbowe. Prawo do obrony przysługuje również nieletniemu na podstawie ustawy prawo o postępowaniu w sprawach nieletnich²⁰. Postępowania w sprawach nieletnich sprawców prowadzą sądy rodzinne i opiekuńcze, nie sąd karny. Prawo do obrony przysługuje również osobom skazanym w toku postępowania karnego wykonawczego toczącego się na podstawie kodeksu karnego wykonawczego²¹ (art. 8 § 1 k.k.w.).

Skupiając się na postępowaniu karnym *sensu stricte*, należy pokrótce przyjrzeć się modelowi postępowania karnego, który obowiązuje w Polsce. Zarówno zasada prawa do obrony, jak i rola obrońcy w postępowaniu, znajdują swe konkretyzacje właśnie w przepisach regulujących przebieg procesu.

1.1 Zarys polskiego postępowania karnego

Postępowanie karne w Polsce uregulowane zostało w kodeksie postępowania karnego²² uchwalonym w dniu 6 czerwca 1997 r., który wszedł w życie w dniu 1 września 1998 r.

Jest to zespół prawnie uregulowanych czynności procesowych, których celem jest wykrycie przestępstwa i jego sprawy, zmierzające do realizacji prawa karnego materialnego. Jego głównym celem,

15 K. Eichstaedt [w:] D. Świecki (red.), *Kodeks postępowania karnego*, T. I. *Komentarz aktualizowany*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, LEX – komentarz do art. 82.

16 B. Schünemann, *Europeizacja prawa karnego. Tendencje, problemy i alternatywy*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2006 t. LXVIII, nr 3, s. 43: Współczesny polski proces karny ma cechy modelu skargowo-inkwizycyjnego. Zbliżony jest tym samym do procesu angielskiego i francuskiego. Jednakże najbardziej podobny jest do procesu niemieckiego. Ponadto normy prawa Unii Europejskiej wywierają tożsamy wpływ na prawodawstwo polskie i niemieckie. Z chwilą przystąpienia do struktur Unii Europejskiej Rzeczpospolita Polska stała się pełnoprawnym członkiem Unii i przyjęła do swego ustawodawstwa część dorobku europejskiego (franc. *acquis*).

17 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, tj. Dz.U. 2021, poz. 2345 z późn. zm.

18 Ustawa z dnia 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy, tj. Dz.U. 2021, poz. 930.

19 Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń, tj. Dz.U. 2021, poz. 281.

20 Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, tj. Dz.U. 2018, poz. 969.

21 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, tj. Dz.U. 2021, poz. 53 z późn. zm.

22 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, tj. Dz.U. 2021, poz. 534 z późn. zm.

zawartym w art. 2 k.p.k., jest ustalenie, czy zaistniał czyn zabroniony mający postać przestępstwa, a następnie wykrycie jego sprawcy i pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej²³.

Jak wskazuje S. Waltoś²⁴, główne cele procesu karnego to osiągnięcie stanu sprawiedliwości prawno-materialnej, czyli doprowadzenie do słusznego zastosowania normy prawa karnego materialnego. Zasadniczym celem jest więc osiągnięcie stanu sprawiedliwości proceduralnej. Sprawiedliwość w tym znaczeniu to sytuacja, w której osoba, przeciwko której lub na rzecz której proces się toczy, nabiera przekonania, że organy procesowe zrobiły wszystko, aby prawu stało się zadość.

Normy postępowania karnego określają prawa i obowiązki organów procesowych (sądu, prokuratora w postępowaniu przygotowawczym), stron i innych uczestników tego postępowania, oraz warunki i formy ich działania, które muszą mieć formę zawierającą się w ramach określonych przez ustawę²⁵.

Postępowanie karne dzieli się na cztery stadia procesu: postępowanie przygotowawcze, postępowanie główne (jurysdykcyjne – przed Sądem I instancji), postępowanie odwoławcze oraz postępowanie wykonawcze.

Postępowanie przygotowawcze prowadzone jest przez policję i prokuraturę. Następnie, po złożeniu aktu oskarżenia, postępowanie toczy się przed sądem.

1.2 Prawo do obrony i rola obrońcy w polskim postępowaniu karnym

Prawo do obrony w polskim systemie źródeł prawa zostało uregulowane w Konstytucji RP. „Posiada ono więc rangę zasady prawa do obrony”²⁶. Art. 42 ust. 2 konstytucji²⁷ gwarantuje prawo do obrony. Stanowi wprost, że każdy, przeciwko komu prowadzone jest postępowanie karne, ma prawo do obrony we wszystkich stadiach postępowania. Może on w szczególności wybrać obrońcę lub korzystać z obrońcy z urzędu na zasadach określonych w ustawie. Jak stwierdził TK w treści wyroku z 25 listopada 2014 r., „przepis ten jest podstawą rekonstruowania konstytucyjnego prawa do obrony, będącego jedną z fundamentalnych reguł dotyczących postępowania karnego”²⁸.

Prawo do obrony uszczegółowione zostało w kodeksie postępowania karnego. Przepis art. 6 k.p.k., w odniesieniu do zasady prawa do obrony, stanowi, że oskarżonemu przysługuje prawo do obrony, w tym prawo do korzystania z pomocy obrońcy, o czym należy go pouczyć przy pierwszej czynności. Jak podaje C. Kulesza²⁹, prawo do obrony obejmuje trzy aspekty: prawo do obrony materialnej, prawo do obrony formalnej oraz prawo do korzystania z nieodpłatnej pomocy obrońcy.

Prawo to przysługuje wyłącznie podejrzanemu/oskarżonemu na każdym etapie postępowania. Przysługuje w zasadzie od chwili wszczęcia przeciwko osobie postępowania karnego aż do wydania prawomocnego wyroku. Co więcej według TK „prawo do obrony powstaje jeszcze przed formalnym postawieniem zarzutów”³⁰.

23 S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Wolters Kluwer, Warszawa 2008, s. 22.

24 Ibidem, s. 25.

25 T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne...*, op.cit., s. 43 cyt. za: S. Waltoś, *Proces karny...*, op.cit. s. 25.

26 P. Wiliński, *Proces karny w świetle konstytucji*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011, s. 175.

27 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483.

28 Wyrok TK z 25 listopada 2014 r., K 54/13, OTK-A 2014 nr 10 poz. 114; wyrok TK z 28 listopada 2007 r., K 39/07, OTK-A 2007, nr 10, poz. 129, cz. III, pkt 11.2.1; wyrok TK z 11 grudnia 2012 r., K 37/11, OTK A 2012, nr 11, poz. 133, cz. III, pkt 2.2 i 2.3 oraz przywołane w nich orzecznictwo.

29 C. Kulesza, *Efektywna obrona w postępowaniu przygotowawczym a favor procuratori*, „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 4, s. 6.

30 Wyrok TK z 11 grudnia 2012 r., K 37/11, Dz.U. 2012, poz. 1447.

Prawo do obrony jest fundamentalnym prawem człowieka, co unormowane zostało wprost w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności³¹. Potwierdzone zostało w orzecznictwie Sądu Najwyższego np. w wyroku z dnia 2 grudnia 2015 r. Jak stwierdził SN

jednym z elementarnych standardów współczesnego procesu karnego jest prawo oskarżonego do uzyskania profesjonalnej pomocy ze strony fachowego podmiotu, jakim jest obrońca. Możliwość prawidłowego korzystania z prawa do obrony zarówno w znaczeniu materialnym, jak i formalnym, ma zasadnicze znaczenie z punktu widzenia realizacji postulatu rzetelnego procesu³².

Natomiast, zgodnie z wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego z dnia 25 listopada 2014 r.

wymiar materialny i formalny prawa do obrony służy wskazaniu istnienia dwóch płaszczyzn prawa do obrony. Aspekt materialny oznacza, że oskarżony ma możliwość obrony swoich interesów osobiście przez podejmowane w toku postępowania karnego czynności. Aspekt formalny oznacza zaś, że oskarżony ma prawo do korzystania z pomocy obrońcy z wyboru lub z urzędu³³.

Rola obrońcy w postępowaniu karnym jest szczególna. Należy podzielić pogląd, iż obrońca jest samodzielnym podmiotem w postępowaniu karnym. Jednak występuje również w charakterze przedstawiciela procesowego oskarżonego.

Obrońca, jako przedstawiciel procesowy oskarżonego, ma w procesie samodzielną pozycję i może dokonywać wszystkich czynności, jakie mógłby realizować oskarżony. Może także niezależnie od oskarżonego stanowić o linii obrony, np. składać wnioski dowodowe mimo sprzeciwu oskarżonego, kwestionować jego przyznanie się do winy³⁴.

Rolą obrońcy jest działanie zgodnie z interesem oskarżonego. Czynności podejmowane na niekorzyść oskarżonego, nie są brane pod uwagę sądu, a obrońca mógłby narazić siebie na odpowiedzialność dyscyplinarną. W doktrynie utrwalił się więc pogląd, zgodnie z którym „obrońca może podejmować działania jedynie na korzyść oskarżonego, przy czym działania te muszą mieścić się w granicach legalności (art. 86 § 1 k.p.k.). Od tej zasady nie ma wyjątków”³⁵. Działania obrońcy powinny być również zharmonizowane z treścią etyki zawodów, mogących pełnić funkcję obrońcy – z treścią norm Zbioru Zasad Etyki Adwokackiej i Godności Zawodu³⁶ bądź Kodeksem Etyki Radcy Prawnego³⁷. Znamienne jest także to, że „udział obrońcy w postępowaniu i podejmowane przez niego czynności nie wyłączają osobistego działania oskarżonego w postępowaniu”³⁸. Powyższe potwierdza również orzecznictwo sądów powszechnych oraz SN.

Sąd Najwyższy w treści postanowienia z dnia 7 października 2020 r. wskazał, że

31 Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie z 4 listopada 1950 r. zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz.U. 1993 Nr 61, poz. 284.

32 Wyrok SN z 1 grudnia 2015 r., III KK 309/15, SAOS.

33 Wyrok TK 25 listopada 2014 r., K 54/13, OTK-A 2014, nr 10, poz. 114.

34 *Status prawny obrońcy*, <https://www.edukacjaprawnicza.pl/status-prawny-obroncy/> [dostęp: 17.12.2021].

35 K.T. Boratyńska, E. Chojniak, W. Jasiński, *Postępowanie karne*, Studia Prawnicze, C.H. Beck, Warszawa 2018, s. 22.

36 Uchwała NRA nr 52/2011 z 19 listopada 2011 r. o ogłoszeniu tekstu jednolitego Zbioru Zasad Etyki Adwokackiej i Godności Zawodu (Kodeksu Etyki Adwokackiej) uchwalonego przez Naczelną Radę Adwokacką 10 października 1998 r. (uchwała nr 2/XVIII/98) ze zmianami wprowadzonymi uchwałą Naczelnej Rady Adwokackiej nr 32/2005 z 19 listopada 2005 r., uchwałami Naczelnej Rady Adwokackiej nr 33/2011 – 54/2011 z dnia 19 listopada 2011 r. oraz uchwałą 64/2016 Naczelnej Rady Adwokackiej z dnia 25 czerwca 2016 r., http://www.nra.pl/admin/wgrane_dokumenty/20210701kodeksetykiadwokackiejtekst-jednolity.pdf [dostęp: 16.02.2022].

37 Uchwała nr 3/2014 Nadzwyczajnego Krajowego Zjazdu Radców Prawnych z dnia 22 listopada 2014 r. w sprawie Kodeksu Etyki Radcy Prawnego na podstawie art. 57 pkt 7 ustawy z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych (Dz.U. z 2014, poz. 637 i 993), <https://oirp.walbrzych.pl/wp-content/uploads/2016/10/KERP-2014.pdf> [dostęp: 16.02.2022].

38 K. Eichstaedt, [w:] D. Świecki (red.), *Kodeks postępowania karnego...*, op.cit. – komentarz do art. 86.

jest niedopuszczalny z mocy ustawy i nie podlega rozpoznaniu wniesiony przez obrońcę zwykły środek odwoławczy, względnie nadzwyczajny środek zaskarżenia, werbalnie deklarujący zaskarżenie orzeczenia na korzyść oskarżonego, to o innym w istocie kierunku. Konsekwencje procesowe czynności podejmowanych przez obrońcę oskarżonego z naruszeniem zakazu wynikającego *a contrario* z art. 86 § 1 k.p.k., muszą być przy tym oceniane z uwzględnieniem układu procesowego, w jakim zostały podjęte³⁹.

Zgodnie z treścią postanowienia SN z 6 listopada 2007 r., obrońca nie jest stroną procesu. Uchybienie przedstawiciela procesowego nie jest równoznaczne z uchybieniem oskarżonego, jako strony.⁴⁰ Oskarżony nie może więc ponosić odpowiedzialności za błędy swego obrońcy.

Z prawa do obrony wynika również tak zwane prawo do milczenia. Oskarżony ma prawo do odmowy składania wyjaśnień, jak również do odmowy udzielania odpowiedzi na poszczególne pytania uczestników postępowania karnego. Jak wskazuje orzecznictwo sądów polskich, obok prawa do składania wyjaśnień (art. 175 k.p.k.) i prawa do milczenia (art. 75 k.p.k.), stanowiących istotę realizacji prawa do obrony, oskarżony może składać wyjaśnienia, które mijają się z prawdą. Wskazując wprost, oskarżony może składać fałszywe wyjaśnienia. Fałszywe wyjaśnienia oskarżonego nie skutkują odpowiedzialnością karną, gdyż, jak motywują ten stan faktyczny sądy, brakuje w przepisach obowiązującego prawa regulacji wyłączającej niekaralność. W przeszłości było wiele sporów w doktrynie o tę regulację. Część autorów publikacji np. A. Wąsek, twierdziło, że „oskarżony ma prawo do podawania fałszywych wyjaśnień”⁴¹. Zdania tego nie podzielali inni autorzy, np. K. Marszał⁴² czy S. Waltoś. Wskazywali, iż wpływa to na jakość procesu karnego. Oskarżony ma prawo odmówić składania wyjaśnień, ma też prawo odmowy odpowiedzi na poszczególne pytania. Część przedstawicieli doktryny, w szczególności A. Bojańczyk⁴³, wskazują, że uprawnienie oskarżonego do składania fałszywych wyjaśnień, jest aspektem prawa do obrony, jednak sprzeczne jest z zasadą *nemo se ipsum accusare tenetur*. W doktrynie podawano rozwiązania prawne wskazujące, że pozycję oskarżonego powinno się, w zakresie prawdomówności, zrównać z pozycją procesową świadka.

Oznaczałoby to konieczność dokonania, co najmniej dwóch zmian w obowiązującym prawie. Z jednej strony należałoby rozszerzyć w kodeksie karnym kryminalizację o składanie fałszywych wyjaśnień. Z drugiej – wprowadzić do ustawy postępowania karnego adekwatne modyfikacje związane z koniecznością uprzedzenia oskarżonego o obowiązku składania prawdziwych oświadczeń dowodowych (jeżeli oskarżony miałby się decydować na składanie wyjaśnień) i odpowiedzialności karnej za złamanie tego zakazu⁴⁴.

Zdaniem cytowanego autora, A. Bojańczyka, taki kierunek zmian legislacyjnych nie tylko nie godziłby w konstytucyjne prawo do obrony, ale pozwalałby na zharmonizowanie regulacji ustawowej z rzeczywistą treścią prawa do milczenia i prawa do obrony. Wątpliwości w tym względzie rozwiązał Sąd Najwyższy uchwałą z 11 stycznia 2006 r., w której stwierdził, że

39 Postanowienie SN z 7 października 2020 r., IV KS 24/20, LEX 3152855.

40 Postanowienie SN z 6 listopada 2007 r., III KZ 105/07, LEX 322857.

41 A. Wąsek, *Z problematyki odpowiedzialności karnej obrońcy w sprawach karnych*, [w:] Z. Ćwiakalski, M. Szewczyk, S. Waltoś, A. Zoll, *Problemy odpowiedzialności karnej. Księga ku czci Profesora Kazimierza Buchały*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1994, s. 298.

42 K. Marszał [red.], S. Stachowiak, K. Zgryzek, *Proces karny*, Oficyna Wydawnicza 23, Katowice 2003, s. 192.

43 A. Bojańczyk, *Uprawnienie do składania fałszywych wyjaśnień, jak długo jeszcze*, „Palestra” 2014, nr 9, s. 137-143, <https://palestra.pl/pl/czasopismo/wydanie/9-2014/arttykul/uprawnienie-do-skladania-falszywych-wyjasnien-jak-dlugo-jeszcze> [dostęp: 17.12.2021].

44 Ibidem.

skoro bowiem wyjaśnienia są środkiem obrony oskarżonego i służyć mają jedynie realizacji prawa do obrony, to każde wyjście poza granice tego prawa może rodzić odpowiedzialność karną oskarżonego, jeżeli w ten sposób swoim zachowaniem realizuje on znamiona danego czynu zabronionego⁴⁵.

Mimo, wydawałoby się jasnego stanowiska Sądu Najwyższego w tym względzie, w doktrynie nadal spotykane są rozbieżności i wątpliwości w tej kwestii.

Prawo oskarżonego do składania fałszywych wyjaśnień, nie dotyczy obrońcy. Obrońca działa niejako obok oskarżonego, wyłącznie na jego korzyść, jest samodzielnym podmiotem. Obrońca winien dokonać samodzielnie oceny sytuacji prawnej i faktycznej oskarżonego. Powinien argumentować na jego korzyść oraz składać w tym zakresie odpowiednie wnioski dowodowe. Mimo, iż oskarżony przyznaje się do winy, a obrońca ocenia, że w świetle okoliczności, nie jest to zasadne i istnieją wątpliwości, powinien wnosić o uniewinnienie oskarżonego. Pogląd ten popiera Diana Kazimierska, która w wskazuje, iż

obrońca powinien, – jeżeli uzna, że sytuacja to uzasadnia – wnosić o uniewinnienie, nawet wówczas, gdy oskarżony przyznaje się do winy. Powinien składać wnioski dowodowe nawet wbrew woli oskarżonego, jeżeli uważa, że wpłynie to korzystnie na sytuację procesową oskarżonego⁴⁶.

W kontekście powyższych rozważań, należy odpowiedzieć na pytanie, czy w sytuacji, gdy ujawnią się istotne różnice w spojrzeniu na realizację prawa do obrony pomiędzy obrońcą a oskarżonym, oskarżony powinien być w dalszym ciągu broniony przez tego samego obrońcę. Stosunek obrończy bazuje na zaufaniu. W praktyce nie do zaakceptowania byłaby więc sytuacja, gdyby te dwa podmioty procesowe, działając obok siebie, realizowały zupełnie odmienną koncepcję obrony i w rezultacie np. czynności oskarżonego zmierzałyby do zniwelowania czynności obrońcy⁴⁷. Oskarżony winien mieć zaufanie do swojego obrońcy, winien wyrażać chęć współpracy z wybranym, bądź ustanowionym obrońcą. Podstawę stosunku obrończego stanowi zaufanie.

Obecność obrońcy w postępowaniu karnym należy oceniać poprzez pryzmat korzyści dla oskarżonego. Oskarżony ma możliwość prowadzić swą obronę osobiście, na zasadzie obrony materialnej. Jednak za udziałem w postępowaniu profesjonalnego obrońcy przemawia argument, iż obrońca ma nieco szersze kompetencje niż sam oskarżony. Można wskazać trzy sytuacje procesowe, w których obrońca ma większe uprawnienia niż oskarżony. Obecność obrońcy w toku czynności zapewniają przepisy zawarte w art. 185a i 185b k.p.k. (przesłuchanie pokrzywdzonego w charakterze świadka, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, w sprawach o przestępstwa popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej określone w rozdziałach XXV i XXVI k.k.). Przesłuchanie przeprowadza sąd na posiedzeniu z udziałem biegłego psychologa. Prokurator, obrońca oraz pełnomocnik pokrzywdzonego mają prawo wziąć udział w przesłuchaniu małoletniego pokrzywdzonego. Oskarżony nie może wziąć udziału w tych czynnościach. Te same zasady stosuje się przy przesłuchaniu świadka, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, jeśli chodzi o przestępstwa lub o przestępstwa określone w rozdziale XXV i XXVI k.k. oraz w art. 185c § 2 k.p.k. dotyczącym spraw o przestępstwa określone w art. 197–199 k.k.⁴⁸ Oskarżony osobiście nie może brać udziału w tych czynnościach. Wskazana okoliczność również przemawia za koniecznością ustanowienia obrońcy, czyli urzeczywistnienia prawa do obrony w pełni.

45 Uchwała SN z 11 stycznia 2006 r., I KZP 49/05, „Wokanda” 2006, nr 7–8, s. 32.

46 D. Kazimierska, *Taktyka obrończa i aktywność obrońców w sprawach o zabójstwo (ze szczególnym uwzględnieniem wykorzystania „dowodu naukowego”)*, Rozprawa doktorska, Uniwersytet Warszawski Wydział Prawa i Administracji Instytut Prawa Karnego Katedra Kryminalistyki, Warszawa [2021], s. 30, <https://depotuw.ceon.pl/bitstream/handle/item/3958/Diana%20Kazimierska%20-%20Taktyka%20obro%5f%84cza%20i%20aktywno%5f%9b%48%20obro%5f%84c%3b3w%20w%20wsprawach%20o%20zab%3b3jstwo.pdf?sequence=1> [dostęp: 17.12.2021].

47 Ibidem, s. 30-31.

48 Szerzej: *Status prawny obrońcy*, op.cit.

Obrońcą oskarżonego w postępowaniu karnym w Polsce, zgodnie z art. 82 k.p.k., może być jedynie osoba uprawniona do obrony według przepisów o ustroju adwokatury⁴⁹ (art. 65 ustawy prawo o adwokaturze) lub ustawy o radcach prawnych⁵⁰ (art. 24 ust 1 ustawy o radcach prawnych). „Radcowie prawni uzyskali uprawnienia do występowania w charakterze obrońcy stosunkowo niedawno, mianowicie z dniem wejścia w życie nowelizacji lipcowej Kodeksu postępowania karnego z 2015 r.”⁵¹. Substytutem obrońcy może być aplikant do tych zawodów (aplikant adwokacki, aplikant radcowski) na podstawie art. 77 ustawy prawo o adwokaturze i art. 35¹ ustawy o radcach prawnych. Mówiąc o uprawnieniach adwokata i radcy prawnego, warto także pamiętać o ustawie z dnia 5 lipca 2002 r. o świadczeniu przez prawników zagranicznych pomocy prawnej w Rzeczypospolitej Polskiej⁵². Ustawa określa zasady i warunki świadczenia pomocy prawnej w Rzeczypospolitej Polskiej przez prawników zagranicznych. Ustawa wskazuje, jakie warunki muszą zostać spełnione, żeby prawnik zagraniczny mógł świadczyć w Polsce pomoc prawną oraz formę w jakiej pomoc ta ma być świadczona. Przez pojęcie „pomocy prawnej ustawa rozumie działalność w zakresie odpowiadającym uprawnieniom adwokata lub radcy prawnego, obejmującą w szczególności udzielanie porad prawnych, sporządzanie opinii prawnych, opracowywanie projektów aktów prawnych oraz występowanie przed sądami i urzędami.”⁵³ Prawnicy zagraniczni mogą świadczyć pomoc w charakterze obrońcy oskarżonego, więc są uprawnieni do występowania w postępowaniu karnym w tej roli.

Zgodnie z art. 77 k.p.k. oskarżony w postępowaniu karnym może mieć jednocześnie nie więcej niż trzech obrońców. Natomiast występuje ograniczenie w sytuacji, gdy drugi i trzeci obrońca są tymczasowo ustanowieni dla oskarżonego przez osobę trzecią. Jak orzekł Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 11 maja 2017 r. – z faktu, że oskarżony ma prawo do korzystania z pomocy trzech obrońców, nie wynika nakaz dopuszczenia do udziału w sprawie kolejnego obrońcy, który legitymuje się jedynie upoważnieniem podpisanym przez inną niż oskarżony osobę⁵⁴. SN wskazał, że dla zrealizowania prawa do obrony jest wystarczająca obecność jednego obrońcy. Ponadto zapewnia to również realizację prawo do poufności postępowania. Obrońca winien być ustanawiany przez oskarżonego. Jeżeli pełnomocnictwa udzieliła osoba trzecia, oskarżony musi niezwłocznie potwierdzić ten fakt.

Zgodnie z art. 83 k.p.k. obrońcę może ustanowić:

- oskarżony, podejrzany;
- inna osoba do czasu ustanowienia obrońcy przez oskarżonego, podejrzanego pozbawionego wolności, o czym niezwłocznie zawiadamia się oskarżonego. Jest to tzw. pełnomocnictwo tymczasowe, które istnieje do czasu ustanowienia obrońcy przez samego oskarżonego. Bowiernie w momencie, gdy oskarżony nie akceptuje wyboru osoby trzeciej, pełnomocnictwo tymczasowe wygasa. Tymczasowego obrońcę dla oskarżonego może ustanowić osoba trzecia np. członek rodziny oskarżonego, z zastrzeżeniem, iż upoważnienie do obrony winno zostać, jak najszybciej potwierdzone przez oskarżonego osobiście;
- przedstawiciel ustawowy lub osoba, pod której pieczęć oskarżony, podejrzany pozostaje, jeśli jest nieletni lub ubezwłasnowolniony (art. 76 k.p.k.).

Podstawowym sposobem umocowania obrońcy, jest udzielenie przez oskarżonego upoważnienia do obrony.

49 Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. – Prawo o adwokaturze, tj. Dz.U. 2020, poz. 1651 z późn. zm.

50 Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych, tj. Dz.U. 2020, poz. 75 z późn. zm.

51 D. Świecki, *Czynności procesowe obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 47.

52 Ustawa z 5 lipca 2002 r. o świadczeniu przez prawników zagranicznych pomocy prawnej w Rzeczypospolitej Polskiej, tj. Dz.U. 2020, poz. 823.

53 K. Eichstaedt [w:] D. Świecki (red.), *Kodeks postępowania karnego...*, op.cit. – komentarz do art. 82.

54 Szerzej: postanowienie SN z 11 maja 2017 r., WZ 6/17, LEX 2309633.

Przepis art. 83 k.p.k. wskazuje na sposób umocowania obrońcy z wyboru przez oskarżonego, wprowadzając regułę (stanowiącą konsekwencję przysługującego oskarżonemu prawa do tzw. obrony formalnej) samodzielnego wyboru i ustanawiania obrońcy przez oskarżonego⁵⁵.

Udzielenie upoważnienia do obrony może nastąpić w dwojakiej formie, zarówno w formie pisemnej, jak i poprzez ustne oświadczenie złożone organowi procesowemu do protokołu. W przypadku

udzielenia upoważnienia do obrony przez złożenie oświadczenia przez podejrzanego następuje do protokołu organu prowadzącego postępowanie przygotowawcze, np. protokołu przesłuchania w charakterze podejrzanego, protokołu posiedzenia toczącego się w przedmiocie tymczasowego aresztowania, protokołu rozprawy. Innych form ustanowienia obrońcy nie przewidziano⁵⁶.

Sposób udzielenia upoważnienia zależy od momentu, w którym obrońca zostaje ustanowiony. Jeżeli w terminie prowadzenia czynności procesowej, to upoważnienie składane jest w formie ustnej do protokołu. Natomiast jeżeli w toku sprawy, oskarżony zdecydował się na upoważnienie obrońcy, skorzysta z pisemnej możliwości, poprzez wypełnienie druku w kancelarii obrońcy. Podpisane pełnomocnictwo, obrońca składa do organu prowadzącego postępowanie na danym etapie.

Obrona dzieli się na obronę z wyboru, gdzie udział obrońcy jest podyktowany wolą oskarżonego. Natomiast kodeks postępowania karnego zna również przypadki, w których obrona jest obligatoryjna (obowiązkowa). Przypadki, które składają się na tzw. przesłanki obrony obligatoryjnej, można odnaleźć w art. 79 i 80 k.p.k. Przesłanki te umownie określa się jako: podmiotowe, mieszane oraz przedmiotowe. Szerzej omawia to zagadnienie C. Kulesza⁵⁷.

Obrona jest obligatoryjna (art. 79 k.p.k.) w stosunku do oskarżonego, który nie ukończył 18 lat, jest głuchy, niemy lub niewidomy lub gdy zachodzi uzasadniona wątpliwość, czy jego zdolność rozpoznania znaczenia czynu lub kierowania swoim postępowaniem nie była w czasie popełnienia tego czynu wyłączona lub w znacznym stopniu ograniczona, lub gdy zachodzi uzasadniona wątpliwość, czy stan jego zdrowia psychicznego pozwala na udział w postępowaniu lub prowadzenie obrony w sposób samodzielny oraz rozsądny. Decyzja sądu w zakresie stanu zdrowia psychicznego oskarżonego jest poparta opinią biegłego lekarza psychiatry w tym zakresie. To biegły psychiatra w zasadzie stwierdza, czy oskarżony jest zdolny do prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny. Pojęcie prowadzenia obrony w sposób rozsądny nie jest definiowane ustawowo. Natomiast R.A. Stefański zauważa, że „obrona rozsądna to taka, która zmierza do poprawy sytuacji oskarżonego w znaczeniu zarówno materialnym, jak i procesowym, to zdolność oskarżonego do rzeczowego ocenienia sytuacji oraz zachowania rozwagi i roztropności w działaniu procesowym”⁵⁸. Rozumienie tego pojęcia w zasadzie jest szerokie, natomiast precyzowane po opinii biegłego lekarza psychiatry. Biegły psychiatra, wydając opinię w tym zakresie, stwierdza na potrzeby organu prowadzącego postępowanie, czy oskarżony może bronić się samodzielnie, czy wymaga pomocy obrońcy profesjonalnego.

Powyżej wskazane okoliczności tzw. obrony obligatoryjnej stanowią katalog otwarty. Ustawodawca przyznaje sądowi prawo ustalenia przesłanki, która powoduje obronę obligatoryjną, z uwagi na inne okoliczności utrudniające obronę. W praktyce są to rzadko spotykane przypadki – co do zasady sąd ustanawia obrońcę, gdy

55 H. Pałuszkiwicz [w:] K. Dudka (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020, LEX – komentarz do art. 83.

56 Ibidem.

57 C. Kulesza, P. Starzyński, *Postępowanie karne*, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 125. Przesłanki podmiotowe – gdy są związane z cechami osobistymi oskarżonego; mieszane – gdzie wchodzi w grę przesłanki podmiotowe i przedmiotowe, które mogą być związane zarówno z cechami osobistymi oskarżonego jak i charakterem sprawy; przedmiotowe – gdy wynikają z rodzaju sprawy karnej będącej przedmiotem postępowania.

58 R.A. Stefański, *Obrona obligatoryjna po 1 lipca 2015 r.*, [w:] P. Wiliński (red.), *Obrońca i pełnomocnik w procesie karnym po 1 lipca 2015. Przewodnik po zmianach*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 40 i podana tam literatura. cyt. za: C. Kulesza, P. Starzyński, *Postępowanie karne...*, op.cit., s. 125-126.

spełnione są przesłanki z cytowanego katalogu, jednak należy wiedzieć, że uprawnienia sądu w tym względzie są szersze niż wskazany katalog znajdujący się w treści kodeksu postępowania karnego. W kontekście obrony obligatoryjnej, nie można zapominać o treści art. 249 § 5 k.p.k. oraz art. 451 i 439 § 3 k.p.k., na podstawie których obrona również jest obligatoryjna. Niezależnie od katalogu wymienionego w art. 79 k.p.k.,

kodeks postępowania karnego podaje przypadki obrony obligatoryjnej np. w odniesieniu do art. 249 § 5 k.p.k. (wyznaczenie obrońcy z urzędu do wzięcia udziału w posiedzeniu sądu dotyczącym przedłużenia stosowania tymczasowego aresztowania) czy chociażby art. 451 i 439 § 3 k.p.k. tj. w postępowaniu odwoławczym, jeżeli oskarżony, który występuje bez obrońcy, złożył wniosek o sprowadzenie go na rozprawę apelacyjną lub na posiedzenie sądu odwoławczego w przedmiocie uchylecia orzeczenia z powodu bezwzględnych przyczyn odwoławczych, a sąd odwoławczy tego wniosku nie uwzględnił⁵⁹.

W podanych sytuacjach, sąd winien ustanowić dla oskarżonego obrońcę z urzędu, ze względu na wagę czynności.

Jak zostało wyżej wspomniane – obrońca może zostać ustanowiony z wyboru przez oskarżonego albo przez sąd z urzędu. Obrońca z urzędu może być ustanowiony na wniosek oskarżonego – tzw. prawo ubogiego (art. 78 § 1 k.p.k.). Obrońca z urzędu może zostać wyznaczony do całego postępowania bądź jego części lub jedynie określonej czynności procesowej (art. 78 § 1a k.p.k.). Gdy nie jest to wprost wskazane w treści zarządzenia bądź postanowienia, przyjmuje się, iż obrońca winien działać do prawomocnego zakończenia postępowania. Zgodnie z treścią wyroku SN z 7 maja 1997 r. wyznaczenie obrońcy z urzędu nakłada na niego obowiązek podejmowania czynności procesowych do prawomocnego zakończenia postępowania⁶⁰. Przez prawomocne zakończenie postępowania SN rozumie tu moment wydania orzeczenia kończącego postępowanie w sprawie – prawomocnego wyroku sądu odwoławczego. Obrońca, co prawda uprawniony jest do wywiedzenia kasacji w tej sprawie. Jednak obrońcy, który podejmuje czynności bez odrębnej decyzji organu procesowego o wyznaczeniu go obrońcą z urzędu, nie przysługuje od Skarbu Państwa wynagrodzenie.

Na wniosek podejrzanego, odpowiednio umotywowany, sąd może ustanowić obrońcę z urzędu na etapie postępowania przygotowawczego. Konieczne jest spełnienie przesłanki braku posiadania przez podejrzanego środków finansowych. A więc wykazania przez podejrzanego w sposób należyty i staranny, że nie jest on w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny. Podejrzanym winien w tym względzie wypełnić oświadczenie o stanie majątkowym i rodzinnym, umotywować wniosek i poprzeć go dokumentami. Obowiązki organów procesowych – w tym zakresie – precyzuje § 284 ust. 1 regulaminu urzędowania sądów powszechnych. W orzecznictwie ukształtował się pogląd, zgodnie z którym, jeżeli oskarżony nie wykaże w sposób należyty, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony, przewodniczący wydziału wyznaczy mu odpowiedni termin do uzupełnienia wniosku⁶¹.

W postępowaniu toczącym się już przed sądem, oskarżony również może składać wniosek o ustanowienie mu obrońcy z urzędu i winien ten wniosek umotywować, okoliczności faktyczne potwierdzić dokumentami (art. 78 § 1 k.p.k.). „Przepis art. 78 § 1 k.p.k. jest przejawem realizacji konstytucyjnego prawa do obrony (art. 42 ust. 2 zd. 2 Konstytucji RP) w zakresie zapewnienia oskarżonemu pomocy obrońcy w sytuacji gdy ze względów finansowych nie jest w stanie sam ustanowić sobie obrońcy”⁶². Pomoc państwa,

59 T. Tomaszewski, *Prawo do obrony...*, op.cit. s. 126, cyt. za D. Świecki, *Czynności procesowe obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 55.

60 Wyrok SN z 7 maja 1997 r., IV KKN 106/96, OSNKW 1997, nr 7–8, poz. 68.

61 Szerzej zob. wyrok SN z 10 stycznia 2014 r. III KK 251/13, LEX 1418808 – istnieje konieczność pouczenia oskarżonego o obowiązku i sposobach należytego wykazania, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony, bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny, wynikłym z treści art. 16 § 2 k.p.k., jako niezbędnego warunku prawidłowego rozstrzygnięcia o złożonym przez podejrzanego wniosku o wyznaczenie mu, na podstawie art. 78 § 1 k.p.k., obrońcy z urzędu.

62 R.A. Stefański [w:] S. Zablocki (red.), *Kodeks postępowania karnego. T. I. Komentarz do art. 1–166*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017 – komentarz do art. 78 cyt. za: T. Grzegorzczak, *Obrońca w postępowaniu przygotowawczym...*, s. 114.

osobom ubogim, w sytuacji postawienia ich w stan oskarżenia, jest jednym z aspektów prawa do obrony formalnej. Oskarżony, na każdym etapie postępowania, może złożyć wniosek o przyznanie mu obrońcy z urzędu, ze względu na niemożność poniesienia tych kosztów, bez uszczerbku dla utrzymania siebie i rodziny.

Przepis ten odnosi się do postępowania przygotowawczego, rozpoznawczego, odwoławczego oraz do tych sytuacji, w których ustawodawca uregulował tzw. przymus adwokacko-radcowski, tj. w szczególności w postępowaniu kasacyjnym, wznowieniowym czy do sporządzenia apelacji od wyroku sądu okręgowego jako sądu pierwszej instancji⁶³.

Po złożeniu wniosku przez oskarżonego, sąd ma obowiązek niezwłocznie go rozpoznać i poinformować oskarżonego o treści orzeczenia.

Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 27 maja 2015 r. w sprawie sposobu zapewnienia oskarżonemu korzystania z pomocy obrońcy z urzędu⁶⁴, we wniosku o wyznaczenie obrońcy z urzędu oskarżony może wskazać, czy żąda wyznaczenia adwokata czy radcy prawnego i jego personaliów. Jednakże prezes sądu, sąd lub referendarz sądowy przy wyznaczeniu obrońcy z urzędu, nie jest związany żądaniem oskarżonego. Prezes sądu, sąd lub referendarz sądowy po wyznaczeniu obrońcy z urzędu, podaje oskarżonemu następujące informacje umożliwiające kontakt z adwokatem bądź radcą prawnym: imię, nazwisko, adres do doręczeń, numer telefonu, numer telefaksu lub poczty elektronicznej, by oskarżony mógł skontaktować się z obrońcą.

Jeżeli podejrzany, który złożył wniosek o wyznaczenie obrońcy z urzędu, nie wykazał w sposób należyty, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny, prezes sądu lub referendarz sądowy nie odrzuca wniosku lecz niezwłocznie wyznacza mu termin na uzupełnienie wniosku. Jeżeli okoliczności wskazują na konieczność natychmiastowego podjęcia obrony, wniosek o wyznaczenie obrońcy z urzędu prezes sądu, sąd lub referendarz rozpoznaje w pierwszej kolejności.

Przez doktrynę oraz praktyków preferowany jest szeroki dostęp do obrońcy. Istotne w tym znaczeniu jest postanowienie SN z dnia 25 listopada 2010 r., w którym wskazano, że oskarżony nie ma obowiązku udokumentowania sytuacji finansowej⁶⁵. Pogląd ten SN podtrzymał w treści postanowienia z dnia 17 lipca 2014 r., podkreślając że konstytucyjne prawo do obrony winno mieć szeroki charakter⁶⁶. Badaniu podlega zatem stan majątkowy skazanego w chwili złożenia wniosku o ustanowienie obrońcy z urzędu, a nie hipotetyczne założenia. Wystarczające jest co do zasady oświadczenie oskarżonego.

Prawo do obrony w zakresie obrony materialnej może mieć charakter bierny bądź czynny. Poprzez bierny charakter należy rozumieć: prawo do odmowy składania wyjaśnień, brak dowodzenia na niekorzyść oskarżonego, brak odpowiedzi na zadawane pytania. Poprzez czynny charakter należy rozumieć: negowanie zarzutów za pomocą składania przez oskarżonego wyjaśnień (art. 175 k.p.k.), składanie wniosków dowodowych (art. 167 k.p.k.), wypowiedzanie się w zakresie przeprowadzonych przez SN dowodów (art. 370 § 1 k.p.k.), zadawanie pytań przesłuchiwanym świadkom oraz biegłym (art. 367 k.p.k.), zaskarżanie orzeczeń sądowych (art. 425 k.p.k.)⁶⁷.

Zgodnie z art. 85 § 1 k.p.k. obrońca może bronić kilku oskarżonych, jeżeli ich interesy nie pozostają w sprzeczności. Kodeks postępowania karnego, w treści art. 85 k.p.k., zapewnia „obowiązek ustalenia przez sąd ewentualnej kolizji interesów w postępowaniach wieloosobowych, w sytuacji, gdy ten sam obrońca reprezentuje interesy kilku oskarżonych”⁶⁸. Obowiązek ten ciąży na sądzie orzekającym. Jak podaje A. Cudała, w cytowanym przepisie, chodzi o rzeczywistą i rzetelną obronę, nie zaś o pozory obrony i jedynie fizyczną

63 Ibidem.

64 Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 27 maja 2015 r. w sprawie sposobu zapewnienia oskarżonemu korzystania z pomocy obrońcy z urzędu, Dz.U. 2015, poz. 816.

65 Postanowienie SN z 25 listopada 2010 r., V KZ 70/10, OSNSK 2010, nr 1, poz. 2377.

66 Postanowienie SN z 17 lipca 2014 r., V KZ 26/14, LEX 1487098.

67 Więcej na ten temat: J. Skorupka, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 31-32.

68 D. Świecki, *Kodeks postępowania karnego, Komentarz*, t. 1, Wolters Kluwer, Warszawa 2022, LEX.

obecność obrońcy na rozprawie⁶⁹. Gdy zachodzi sprzeczność interesów między oskarżonymi, bronionymi przez jednego obrońcę, obrońca winien wycofać się z dalszego prowadzenia sprawy. Nie powinien występować po stronie żadnego z oskarżonych. Pogląd ten utrwalony został w orzecznictwie sądów powszechnych, w szczególności w treści wyroku z dnia 25 kwietnia 2019 r. Sądu Apelacyjnego w Krakowie⁷⁰. Ze względu, iż prawo do obrony jest częścią prawa do rzetelnego procesu sądowego, obrona musi być więc realna a nie pozorną. Mimo powyższego, aktualna pozostaje teza wyroku Sądu Najwyższego z 19 grudnia 1988 r., że nie do zaakceptowania jest pogląd, zgodnie z którym, każdy z oskarżonych musi mieć swojego obrońcę, zwłaszcza w sytuacji gdy sprawcy nie przyznawali się w ogóle do zarzucanych im czynów i nie obciążali się wzajemnie, a obrońca konsekwentnie wnosił o uniewinnienie oskarżonych⁷¹. W takim przypadku nie zachodzi sprzeczność interesów, powodująca konieczność wycofania się obrońcy z prowadzonej sprawy. Gwarancje przysługujące oskarżonemu, przysługujące z zasady prawa do obrony, powinny być zachowane, ale muszą być oceniane w racjonalnych ramach.

Każde naruszenie prawa do obrony, może pociągać za sobą konsekwencje procesowe. Konsekwencje te zależne są od rodzaju gwarancji, która została naruszona. Jeżeli nastąpiło naruszenie zasady obrony obligatoryjnej, może to stanowić bezwzględny przyczynę odwoławczą. Naruszenie może skutkować również względny przyczynę odwoławczą mogącą mieć wpływ na treść orzeczenia⁷².

Aby nie dochodziło do naruszeń gwarancji płynących z prawa do obrony, wszystkie profesjonalne podmioty postępowania karnego winny przestrzegać przepisów prawa oraz działać zgodnie z etyką zawodu. Szczególną pieczę nad realizacją zasady prawa do obrony, powinien sprawować obrońca oskarżonego. Działania obrońcy winny być podejmowane ze szczególną starannością i powinny być zgodne z zasadami etyki zawodu – radcy prawnego bądź adwokata. „Każde nielegalne zachowanie obrońcy jest zarazem nieetyczne, ale nie każde jego zachowanie nieetyczne jest zarazem nielegalne”⁷³. Szerzej opisuje ten problem R. Tokarczuk w publikacji *Etyka prawnicza*⁷⁴.

Stosunek obrońcy z wyboru ustaje w następujących sytuacjach:

- gdy oskarżony bądź jego przedstawiciel ustawowy wypowie stosunek obrońcy;
- gdy oskarżony pozbawiony wolności nie akceptuje obrońcy wybranego przez osobę trzecią;
- gdy obrońca wypowie stosunek obrońcy;
- śmierci obrońcy;
- śmierci oskarżonego – wtedy umarza się postępowanie, chyba że postępowanie toczy się po śmierci oskarżonego, zgodnie z art. 548 k.p.k., który mówi, że jeśli postępowanie wznowiono na skutek wniosku na korzyść oskarżonego i toczy się ono po jego śmierci lub jeżeli zachodzi przyczyna zawieszenia postępowania, prezes sądu wyznacza do obrony praw oskarżonego obrońcę z urzędu, chyba że wnioskodawca ustanowił już obrońcę.

Stosunek obrońcy z urzędu ustaje w następujących sytuacjach:

- gdy odpadły przesłanki obrony z urzędu (art. 78 § 2 k.p.k.);
- na uzasadniony wniosek oskarżonego lub jego obrońcy (art. 81 § 2 oraz art. 378 § 2 k.p.k.);
- gdy pojawiła się kolizja interesów między bronionymi oskarżonymi (art. 85 § 2 k.p.k.);
- w momencie ustanowienia obrońcy z wyboru;
- w razie śmierci oskarżonego;
- w razie śmierci obrońcy.

69 A. Cubala, *Gdy obrońca broni kilku oskarżonych: uwaga na kolizję interesów*, „Palestra” 1996, nr 7–8, s. 106–107, [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Palestra/Palestra-r1996-t40-n7_8\(463_464\)/Palestra-r1996-t40-n7_8\(463_464\)-s106-107/Palestra-r1996-t40-n7_8\(463_464\)-s106-107.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Palestra/Palestra-r1996-t40-n7_8(463_464)/Palestra-r1996-t40-n7_8(463_464)-s106-107/Palestra-r1996-t40-n7_8(463_464)-s106-107.pdf) [dostęp: 17.12.2021].

70 Postanowienie SA w Krakowie z 25 kwietnia 2019 r., II AKz 161/19, LEX 2718712.

71 Wyrok SN z 19 grudnia 1988 r., I KR 348/88, OSNKW 1989, nr 5–6, poz. 45.

72 Wyrok SN z 17 marca 1980 r., II KR 319/79, OSNKW 1980, nr 5–6, poz. 50, LEX 19632.

73 R. Tokarczuk, *Etyka prawnicza*, LexisNexis, Warszawa 2009, s. 163.

74 Ibidem.

2. Regulacje prawa do obrony w niemieckim postępowaniu karnym

Porównując zasadę prawa do obrony w polskim postępowaniu karnym do zasady prawa do obrony obowiązującej w niemieckim postępowaniu, należy pokrótce przybliżyć najistotniejsze elementy tegoż postępowania. Systemy prawne, polski i niemiecki są zbliżone, więc zasady w nich panujące, będą również częściowo zbliżone. Są to systemy prawa kontynentalnego. Prawo karne w Niemczech zostało skodyfikowane w niemieckim kodeksie karnym (*Strafgesetzbuch*, StGB) z 1871 r. Procedura karna uregulowana jest w kodeksie postępowania karnego (*Strafprozessordnung*). Oskarżonemu przysługuje prawo do obrony na podstawie reguł ustalonych w StPO. Zdolność do ponoszenia odpowiedzialności karnej rozpoczyna się w Niemczech po ukończeniu czternastego roku życia (§ 19 StGB). Kwestie dotyczące odpowiedzialności karnej osób nieletnich (*Jugendliche*) uregulowane zostały w ustawie o sądach dla nieletnich *Jugendgerichtsgesetz* (JGG). Nieletni mają również prawo do korzystania z pomocy obrońcy w postępowaniu przed sądem dla nieletnich.

2.1. Zarys niemieckiego postępowania karnego

Niemiecki proces karny złożony jest z kilku etapów. Podobnie jak w Polsce wyróżnić można postępowanie przygotowawcze, sądowe oraz wykonawcze. W Niemczech jest również kilka stadiów procesowych. Proces karny w Niemczech, można podzielić na podstawowe trzy etapy. Etapy postępowania są zbliżone do procesu polskiego. Wpierw prowadzone jest dochodzenie bądź śledztwo, następnie rozpoczyna się postępowanie przejściowe, wynikiem którego będzie postępowanie główne lub rozprawa (w tym postępowanie odwoławcze) a końcowym etapem jest postępowanie wykonawcze. Od tak zarysowanego modelu istnieją odstępstwa. Jako postępowania odrębne wyróżnić można: postępowanie nakazowe (*Strafbefehlsverfahren*), umorzenie postępowania (*Einstellung des Verfahrens*) oraz postępowanie przyspieszone (*beschleunigtes Verfahren*)⁷⁵.

Proces karny rozpoczyna postępowanie dochodzeniowo śledcze, które jest postępowaniem sprawdzającym – *Ermittlungsverfahren*. Prowadzone jest przez prokuraturę (*Staatsanwaltschaft*) bądź policję. W zależności od uzyskanych dowodów, prokurator może przerwać postępowanie (*Einstellung des Verfahrens*) lub skierować akt oskarżenia do sądu (*Erhebung der öffentlichen Klage*). Kolejnym etapem jest tzw. *Zwischenverfahren*. Jest to postępowanie pośrednie, zwane również przygotowawczym. Na tym etapie sąd może otworzyć postępowanie sądowe (*Eröffnung des Hauptverfahrens*), bądź nawet sprawę zakończyć (*Einstellung des Verfahrens*). W przypadku decyzji o otwarciu postępowania głównego, oskarżonemu odczytuje się akt oskarżenia (*Anklageschrift*). Rozpoczyna swój bieg *Hauptverfahren*, czyli postępowanie główne. Postępowanie główne toczy się na rozprawie (*Hauptverhandlung*). Oskarżony (*Angeklagter*), ma prawo składania wniosków dowodowych w swojej obronie. Ma prawo do złożenia wyjaśnień bądź odmowy składania wyjaśnień. Rozprawa główna kończy się ogłoszeniem wyroku. Sąd karny może wydać wyrok uniewinniający oskarżonego (*Freispruch*) lub skazujący (*Verurteilung*). Po ogłoszeniu wyroku uniewinniającego oskarżony staje się osobą uniewinnioną (*Freigesprochener*), w przypadku wyroku skazującego oskarżony jest skazanym (*Verurteilter*). W przypadku wyroku skazującego, oskarżony ma możliwość złożenia odwołania w sprawie wyroku sądu pierwszej instancji (*Berufung gegen das Urteil in der ersten Instanz*). Po prawidłowym zaskarżeniu wyroku, toczy się postępowanie odwoławcze. W momencie, gdy wyrok sądowy staje się prawomocny (*rechtskräftig*), podlega on egzekucji w ramach postępowania egzekucyjnego (*Vollstreckungsverfahren*). Sąd może także wydać wyrok w zawieszeniu (*Urteil auf Bewährung*). Ostatnim etapem jest *Vollstreckungsverfahren*, czyli postępowanie egzekucyjne. Kara w postępowaniu karnym może być karą pozbawienia wolności (*Freiheitsstrafe*) lub karą pieniężną (*Geldstrafe*). Jej wykonanie może zostać zawieszona (*Aussetzung der Strafvollstreckung*)⁷⁶.

75 Szerzej: *Oskarżeni (postępowanie karne)* [Niemcy], https://e-justice.europa.eu/content_rights_of_defendants_in_criminal_proceedings_-169-de-maximizeMS-pl.do?member=1 [dostęp: 17.12.2021].

76 Szerzej na temat etapów postępowania w niemieckim procesie karnym: *Przed sądem karnym w Niemczech – (prawie) wszystko, co musisz o tym wiedzieć!*, <https://dojczland.info/przed-sadem-karnym-w-niemczech/> [dostęp: 17.12.2021] oraz S. Waltoś, [Recenzja P. Girdwoyń, *Zarys niemieckiego procesu karnego*, Białystok 2006], „Państwo i Prawo” 2007, nr 7, s. 123-126.

Zasadniczo prokuratura rozstrzyga o otwarciu postępowania dochodzeniowego, do którego wystarcza podejrzenie o dopuszczeniu się przestępstwa przez podejrzanego. W praktyce jednak przede wszystkim policja – bez ingerencji prokuratora – prowadzi dochodzenie. Pomimo tego, że prokuratura jest nadrzędną jednostką, tylko jedna osoba podejmuje decyzje w postępowaniu dochodzeniowym w Niemczech.

Kiedy zgromadzone zostaną dowody wskazujące na to, że skazanie jest prawdopodobne – wnoszony jest akt oskarżenia przez prokuraturę. Prokurator ma obowiązek poszukiwania i ustalania dowodów przemawiających również na korzyść oskarżonego. Podobnie jak w Polsce, prokurator jest tzw. rzecznikiem interesu społecznego.

Niemiecki sędzia jest niezależny. Niemiecki sąd karny ma obowiązek zbierania materiału dowodowego z urzędu. Sąd ma obowiązek wykazania się aktywnością w postępowaniu.

Obrońca (*Rechtsanwalt*) winien zostać ustanowiony przez podejrzanego/oskarżonego na jak najwcześniejszym etapie postępowania. Obrońca ma zagwarantowaną możliwość zapoznania się ze zgromadzonym materiałem dowodowym i ma możliwość osobistego kontaktu z oskarżonym nawet gdy ten pozbawiony jest wolności. Obrońca przedstawia materiał dowodowy na korzyść oskarżonego, może zaskarżać decyzje organów oskarżenia oraz sądu.

Rolą obrońcy jest również informowanie oskarżonego o przysługujących mu prawach i ciążyących na nim obowiązkach. Oskarżony ma prawo do pozyskania pełnej informacji, co do etapu postępowania, zarzucanych mu czynów, przysługujących uprawnieniach. Ma również prawo zapoznania się z materiałem dowodowym. Obrońca winien również, w sposób zrozumiały dla oskarżonego, wyjaśnić etap postępowania, ustalić linię obrony, reprezentować oskarżonego. Obrońca winien podnosić okoliczności świadczące na korzyść Klienta, a także dokonywać czynności procesowych w miejsce bądź obok oskarżonego,

realizując tym samym własne uprawnienia związane ze szczególną pozycją, jaką spełnia. Kompleks tych uprawnień obrońcy, decyduje o postrzeganiu w niemieckim prawie roli obrońcy jako pomocnika oskarżonego, a zatem podmiotu realizującego swoje zadania w celu zapewnienia rzetelnego działania organów procesowych⁷⁷.

Rola i pozycja obrońcy w niemieckim postępowaniu karnym jest skomplikowana, gdyż realizuje on obowiązki organu a jednocześnie jest niejako pełnomocnikiem oskarżonego.

2.2. Prawo do obrony i rola obrońcy w niemieckim postępowaniu karnym

Zasada prawa do obrony w niemieckim porządku prawnym nie została wyrażona wprost w StPO. Jej istnienie wynika zarówno z art. 6 ust. 3 EKPC, jak i stanowiącej jeden z zasadniczych celów postępowania karnego, wielokrotnie podkreślanej przez Federalny Trybunał Konstytucyjny zasady równości broni (*Waffengleichheit*)⁷⁸. Innymi aktami prawnymi, które regulują prawo do obrony w Niemczech są: prawo o ustroju sądów – *Gerichtsverfassungsgesetz* (GVG) oraz niemieckie prawo karne materialne (StGB). Prawo do obrony w Niemczech statuowane jest przez prawo międzynarodowe oraz prawo Unii Europejskiej.

Podobnie jak w polskim procesie karnym, w niemieckim wyróżnić można obronę formalną oraz materialną. Kwestie obrony formalnej w procesie karnym niemieckim regulują przepisy § 137–149 StPO. Chodzi o formalny aspekt prawa do obrony. W niemieckiej doktrynie procesu karnego – podobnie jak w polskiej wyróżnia się „tzw. obronę materialną (sprowadzającą się do wszelkich czynności procesowych nakierowanych na obronę interesów oskarżonego) i formalną (stanowiącą prawo do korzystania z pomocy profesjonalnego obrońcy)”⁷⁹.

77 P. Girdwojń, *Zarys niemieckiego procesu karnego*, Temida 2, Białystok 2006, s. 159-160.

78 Ibidem, s. 156.

79 S. Waltoś, *Proces karny...*, op.cit., s. 496-510.

Zgodnie z panującą w niemieckiej literaturze teorią organu (*Organtheorie*), obrońca w procesie karnym spełnia dwie funkcje, które pozornie pozostają ze sobą w sprzeczności. Obrońca jest po pierwsze jest „wyposażonym w specjalne kompetencje i równorzędnym z sędzią i prokuratorem organem wymiaru sprawiedliwości, a poza tym reprezentantem oskarżonego i obrońcą jego interesów w procesie”⁸⁰. Można odnieść wrażenie, że funkcje te się wykluczają. Natomiast w niemieckiej procedurze ukształtowała się ta szczególna pozycja obrońcy, która nie wpływa niekorzystnie na pozycję oskarżonego. Jak podaje P. Girdwoyń skomplikowaną pozycję procesową obrońcy wyznaczają dwa przepisy § 137 StPO oraz § 1 BRAO⁸¹. Zgodnie z treścią § 137 StPO, oskarżony na każdym etapie postępowania ma prawo korzystać z pomocy obrońcy. Natomiast § 1 BRAO, stanowi, że adwokat jest niezależnym organem wymiaru sprawiedliwości. W zakresie swoich kompetencji ma możliwość kontaktowania się z prokuratorem i niejako negocjowania zakresu odpowiedzialności karnej oskarżonego. W literaturze niemieckiej wskazuje się więc na jeden z „warunków indywidualnej efektywności obrońcy w postępowaniu przygotowawczym, jakim jest działanie adwokata służące stworzeniu i utrzymaniu dobrych stosunków z prokuratorem celem uzyskania jej przychylności – tzw. *favor procuratori*”⁸². W korzystaniu z tej możliwości adwokat winien mieć na uwadze w szczególności zasady etyki zawodu oraz interes oskarżonego.

W niemieckim procesie karnym obrońca może zostać ustanowiony przez oskarżonego z wyboru, może być też wyznaczony przez sąd z urzędu. Sytuacje, w których oskarżony ma prawo korzystać z obrońcy ustanowionego z urzędu uregulowane są w StPO.

W grudniu 2019 r. weszła w życie duża nowelizacja StPO, która rozszerzyła prawo do obrony z urzędu w Niemczech. Kwestie związane z obroną z urzędu i obroną obowiązkową zostały opisane poniżej. Jak podaje portal e-justice.europa.eu, gdy podejrzany stoi pod zarzutem poważniejszego przestępstwa (*Verbrechen*) albo jeśli w razie skazania, grozi mu kara powyżej jednego roku pozbawienia wolności, bądź też został tymczasowo aresztowany lub nie jest w stanie bronić się sam z innych względów, sąd wyznaczy mu obrońcę z urzędu, jeżeli nie jest reprezentowany przez adwokata ustanowionego z wyboru. W postępowaniu przyspieszonym obrońca zostanie wyznaczony z urzędu gdy podejrzanemu grozi kara powyżej sześciu miesięcy pozbawienia wolności. Obowiązek wyznaczenia obrońcy przez sąd w Niemczech nie jest zależny od statusu majątkowego oskarżonego. Sąd winien zezwolić oskarżonemu na wybór osoby adwokata. W przypadku, gdy oskarżony wskaże konkretnego adwokata, sąd ma obowiązek powołać go jako obrońcę z urzędu. Jeśli podejrzany/oskarżony nie wskaże adwokata, Sąd wyznaczy go sam⁸³.

W pierwszej kolejności należy wskazać, że zgodnie z art. 137 § 1 StPO – oskarżony może skorzystać z pomocy obrońcy w każdej sytuacji postępowania – na każdym etapie postępowania. Liczba wybranych obrońców nie może przekroczyć trzech. Zgodnie z dalszym punktem, jeżeli oskarżony ma przedstawiciela prawnego, może on również wybrać obrońcę dla oskarżonego.

Powyzsze zasady są zbieżne zarówno w polskim procesie karnym, jak i w niemieckim. W Polsce oskarżony również ma prawo ustanowić maksymalnie trzech obrońców (art. 77 k.p.k.). Inaczej niż w polskim kodeksie postępowania karnego, na podstawie StPO jeden obrońca może reprezentować tylko jednego oskarżonego, nawet jeżeli ich interesy nie są sprzeczne (art. 146 StPO). W niemieckim procesie karnym rozumiane jest to jako zasada rzetelnego procesu oraz gwarancja prawa do obrony.

Zgodnie z art. 138 StPO – na obrońców mogą być wybierani prawnicy i nauczyciele prawa na niemieckich uniwersytetach – w rozumieniu ustawy ramowej o uniwersytetach – którzy posiadają kwalifikacje do pełnienia funkcji sędziego. Inne osoby mogą być wybrane tylko za zgodą sądu. Jeżeli w przypadku obrony obowiązkowej, wybrany przez oskarżonego obrońca nie jest jedną z osób, które mogą pełnić funkcję obrońcy, może być on dopuszczony do postępowania jako obrońca z wyboru tylko w porozumieniu z taką osobą oraz za zgodą sądu. Tutaj zachodzi zasadnicza różnica między postępowaniem karnym polskim a postępowaniem

80 W. Beulke, S. Swoboda, *Strafprozessrecht*, CF Müller, Heidelberg 2005, nb. 147 in.

81 P. Girdwoyń, *Zarys niemieckiego procesu...*, op.cit s. 157.

82 C. Kulesza, *Efektywna obrona...*, op.cit, s. 10.

83 *Oskarżeni (postępowanie karne)...*, op.cit. (pkt. 4).

karnym niemieckim. Na podstawie kodeksu postępowania karnego obowiązującego w Polsce obrońcą może być wyłącznie adwokat bądź radca prawny. Radca prawny pod warunkiem, że nie pozostaje w stosunku pracy (umowa o pracę). Natomiast w Niemczech obrońcami mogą być pracownicy akademicy i inne osoby, wyżej wspomniane. Może to być akademicki nauczyciel na wydziale prawa niemieckiej szkoły wyższej z uprawnieniami do wykonywania zawodu sędziego oraz osoba w stopniu doktora habilitowanego (art. 138 ust. 1 StPO). W niektórych przypadkach rolę obrońcy mogą także pełnić referendarze, czyli osoby, które ukończyły studia prawnicze, jak również zdały pierwszy egzamin państwowy. Niemieckich referendarzy można porównać do aplikantów do zawodów prawniczych w Polsce. Referendariat w Niemczech stanowi niejako odpowiednik aplikacji adwokackiej czy radcowskiej w Polsce. Zaznaczyć należy, że „w porównaniu ze stosowanymi regulacjami polskimi, możliwości wykonywania czynności obrońcy w procesie karnym są dla niemieckich referendarzy znacznie ograniczone”⁸⁴. Procedura polska uprawnia aplikantów radcowskich oraz adwokackich do pełnego działania w postępowaniu w charakterze substytutu obrońcy głównego. Z wyłączeniem jedynie występowania przed Sądem Najwyższym.

W prawie niemieckim, podobnie jak w prawie polskim, obrońca może być ustanowiony przez oskarżonego z wyboru (*Wahlverteidiger*) albo ustanowiony z urzędu przez sąd (*Pflichtverteidiger*).

Osoba obwiniona (*Beschuldigter*) ma prawo do bycia reprezentowaną przez profesjonalnego obrońcę na każdym etapie postępowania tj. w postępowaniu przygotowawczym (*Ermittlungsverhandlung*), wstępnym (*Zwischenverfahren*) i podczas rozprawy głównej (*Hauptverhandlung*), tj. § 137 ust. 1 StPO.

Jak wskazuje Z. Barwina w publikacji *Prawo pomocy w sprawach karnych w Republice Federalnej Niemiec*, przepisy dopuszczające reprezentowanie oskarżonego przez obrońcę w postępowaniu karnym znajdują się w:

- § 234 StPO – jeżeli rozprawa główna może się odbyć bez obecności oskarżonego, jest on uprawniony do bycia reprezentowanym przez zaopatrzonego w pisemne pełnomocnictwo obrońcę;
- § 286 StPO – w postępowaniu prowadzonym przeciw osobie nieobecnej. Za osobę nieobecną wówczas może działać obrońca. Również osoby najbliższe oskarżonego należy dopuścić do działania w roli obrońcy – także, gdy nie mają one pełnomocnictwa, a wyrażą chęć udziału w postępowaniu;
- § 350 ust. 2 StPO – w postępowaniu rewizyjnym na rozprawie głównej może stanąć oskarżony lub reprezentujący go obrońca, zaopatrzony w pisemne pełnomocnictwo;
- § 387 ust. 1 StPO – w postępowaniu z oskarżenia prywatnego oskarżony może stawić się na rozprawie z adwokatem jako pomocnikiem (*Beistand*). Jest on także uprawniony do bycia reprezentowanym przez zaopatrzonego w pisemne pełnomocnictwo adwokata;
- § 411 ust. 2 StPO – w postępowaniu nakazowym na rozprawie głównej oskarżony jest uprawniony do bycia reprezentowanym przez zaopatrzonego w pisemne pełnomocnictwo obrońcę;
- § 434 ust. 1 StPO – osoba, wobec której ma być orzeczony przepadek, ma prawo na każdym etapie postępowania do bycia reprezentowaną przez zaopatrzonego w pisemne pełnomocnictwo adwokata-obrońcę lub inną osobę, która może być wybrana jako obrońca⁸⁵.

W niemieckim procesie karnym, podobnie jak w polskim, istotny jest czas, kiedy oskarżony może ustanowić obrońcę. Patrząc przez pryzmat prawa do obrony, obrońca winien zostać ustanowiony na jak najwcześniejszym etapie postępowania. Zgodnie z § 136 StPO, na początku przesłuchania oskarżony musi zostać poinformowany o zarzucanym mu przestępstwie i przepisach karnych, które można rozważyć (są mu zarzucane). Organ prokuratorski ma obowiązek wskazać, że zgodnie z prawem oskarżony może skomentować oskarżenie lub nie składać zeznań w sprawie oraz w każdym czasie, nawet przed przesłuchaniem, ustanowić wybranego przez siebie obrońcę. Jeżeli oskarżony chciałby przeprowadzić rozmowę z obrońcą przed przesłuchaniem, należy mu udostępnić informacje, które ułatwią mu kontakt z obrońcą (dane per-

84 Z. Barwina, *Prawo pomocy w sprawach karnych w Republice Federalnej Niemiec*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2007 nr 2, s. 207.

85 Ibidem.

sonalne, adres, numer telefonu). Oskarżony musi zostać pouczone, że może ubiegać się o przeprowadzenie dowodu indywidualnego w celu oczyszczenia się z zarzutów i, zgodnie z warunkami art. 140 StPO, ubiegać się o wyznaczenie obrońcy z urzędu, zgodnie z artykułem 141 i artykułem 142 StPO. W odniesieniu do tego ostatniego, należy go poinformować o konsekwencjach kosztowych art. 465 StPO.

W sytuacjach wskazanych przez StPO, przewodniczący, na wniosek bądź z urzędu, jest zobowiązany lub uprawniony do wyznaczenia oskarżonemu obrońcy z urzędu (*Pflichtverteidiger*). Obronę obligatryjną, a więc sytuacje, gdy udział obrońcy jest obowiązkowy w sprawie karnej reguluje § 140 StPO. Prawo do obrońcy z urzędu w Niemczech w sprawie karnej przysługuje podejrzanemu/oskarżonemu:

- jeżeli rozprawa główna w pierwszej instancji odbędzie się przed Wyższym Sądem Krajowym (*Oberlandesgericht*), Sądem Krajowym (*Landgericht*) albo przed Sądem Ławniczym (czyli składem trzyosobowym, tj. sędzia zawodowy oraz dwóch ławników w Sądzie Rejonowym (*Schöffengericht*);
- jeżeli podejrzanemu zarzucono popełnienie zbrodni (*Verbrechen*);
- jeżeli postępowanie może prowadzić do zastosowania zakazu wykonywania określonego zawodu (*Berufsverbot*);
- jeżeli podejrzany jest doprowadzany przez sąd celem podjęcia decyzji o zastosowaniu tymczasowego aresztowania albo zastosowaniu tymczasowego umieszczenia w zakładzie psychiatrycznym;
- jeżeli podejrzany przebywa w zakładzie karnym (areszcie śledczym) na skutek zarządzenia sędziego lub za jego zgodą;
- jeżeli w celu przygotowania opinii biegłego na temat stanu psychicznego podejrzanego może on zostać umieszczony w zakładzie psychiatrycznym;
- jeżeli można się spodziewać, że zostanie przeprowadzone postępowanie mające na celu zastosowanie środków zabezpieczających (np. wobec osoby niepoczytalnej);
- jeżeli dotychczasowy obrońca został decyzją sądu wykluczony z udziału w postępowaniu;
- jeżeli powołano adwokata dla pokrzywdzonego, w myśl § 397a i § 406h ustęp 3 i 4 StPO;
- jeżeli z uwagi na znaczenie przesłuchania sędziowskiego oraz konieczność zagwarantowania praw podejrzanego w czasie tego przesłuchania obecność obrońcy wydaje się konieczna;
- jeżeli o przydzielenie obrońcy wnosi podejrzany z upośledzeniem wzroku, słuchu lub mowy;
- w sytuacjach, gdy z powodu ciężaru czynu (*Schwere der Tat*) albo ciężaru oczekiwanych skutków prawnych (*Schwere der zu erwartenden Rechtsfolge*) albo z powodu skomplikowanego stanu faktycznego lub prawnego (*Schwierigkeit der Sach – oder Rechtslage*) udział obrońcy wydaje się konieczny, albo gdy jest oczywiste, że podejrzany nie może się sam bronić. Jest to różnica między k.p.k. a StPO. W niemieckim procesie karnym istnieje więcej sytuacji, gdy oskarżonemu przysługuje obrońca z urzędu.

Zakres czynności obrońcy w niemieckim procesie karnym jest szeroki. Obrońca ma prawo zapoznać się z aktami postępowania, brać udział w czynnościach postępowania oraz ma prawo do składania wniosków dowodowych i środków zaskarżenia. Obrońca posiada również prawo do prowadzenia „własnych działań wykrywczych (*eigene Ermittlungen*)”⁸⁶.

Na podstawie własnej analizy przepisów *S* StPO i analizy materiałów źródłowych, należy wskazać, iż zgodnie z § 147 StPO obrońca jest upoważniony do wglądu w akta sprawy, które są dostępne sądowi lub które musiałyby zostać przedstawione sądowi w przypadku wniesienia aktu oskarżenia, a także do sprawdzenia oficjalnie posiadanych dowodów. Na etapie postępowania przygotowawczego, w pewnych sytuacjach, organ ma możliwość ograniczenia obrońcy wglądu do akt sprawy. Sytuacje te bliżej opisuje P. Girdwoyń w publikacji *Zarys niemieckiego procesu karnego*⁸⁷.

86 P. Girdwoyń, *Zarys niemieckiego procesu...*, op.cit., s. 169.

87 Ibidem, s. 169: Jeżeli śledztwo nie zostało jeszcze zakończone sporządzeniem aktu oskarżenia, obrońcy można odmówić dostępu do akt lub poszczególnych części akt, a także wglądu do oficjalnie przechowywanych dowodów, o ile mogłoby to zagrozić celowi śledztwa. Jeżeli oskarżony przebywa w areszcie tymczasowym lub jeżeli zażądano tego w przypadku tymczasowego aresztowania,

Gwarancją dla oskarżonego jest swobodny kontakt z obrońcą. Jest to element prawa do rzetelnego procesu. W myśl § 148 StPO – oskarżony może pisemnie i ustnie komunikować się z obrońcą, nawet jeśli nie przebywa na wolności. W postępowaniu przygotowawczym i w tym zakresie mogą wystąpić pewne ograniczenia.

Ograniczenia występują jedynie, jeżeli podejrzany, który nie przebywa na wolności, jest podejrzewany o popełnienie czynu z § 129a StGB (udział w związku terrorystycznym), również w związku z § 129b ust. 1 StGB, sąd powinien nakazać kontrolowanie obiegu dokumentów i innych przedmiotów przesyłanych między oskarżonym a obrońcą, o ile nadawca nie wyraża zgody na przekazanie ich najpierw do właściwego sądu zgodnie z art. 148a. Korespondencja podlega więc kontroli sądu. Ponadto rozmowa oskarżonego z obrońcą również jest nadzorowana przez osobę trzecią⁸⁸.

Jeżeli komunikacja pisemna oskarżonego z obrońcą ma być monitorowana, należy zapewnić urządzenia do rozmów z obrońcą, które wykluczają przekazanie dokumentów i innych przedmiotów.

Mimo, że nie zostało to wprost uregulowane w treści StPO, obrońca ma prawo do składania wniosków dowodowych. W myśl jednoznacznego orzecznictwa BGH (Trybunał Federalny/*Bundesgerichtshof*), „obrońcy przysługuje prawo do składania wniosków dowodowych”⁸⁹. Zgodnie z treścią § 297 StPO obrońca ma prawo składać wyłącznie środki odwoławcze na korzyść oskarżonego, jednak nie wbrew jego woli. Ustawodawca niemiecki stoi na stanowisku prymatu woli oskarżonego w zakresie dotyczącym zaskarżania orzeczeń sądowych. Jeżeli oskarżony „nie potwierdzi zamiaru odwoływania się, jak również jeżeli poprzez rezygnację z prawa zaskarżenia wyrok zdążył się już uprawomocnić, skarga taka staje się bezskuteczna (*unwirksam*)”⁹⁰. W polskim postępowaniu karnym jest odmiennie, gdyż obrońca działa obok oskarżonego. Jeżeli oskarżony nie złożył samodzielnie środka odwoławczego, albo swój środek odwoławczy wycofał, sąd ma obowiązek rozpoznać środek odwoławczy złożony przez obrońcę oskarżonego, jeżeli ten środek taki wywiódł.

Interesującym zagadnieniem jest, wspomniane wyżej, prawo obrońcy do podejmowania własnych środków wykrywczych, czyli niejako do zbierania materiału dowodowego na korzyść swojego klienta. Obrońca prowadzi więc postępowanie dowodowe we własnym zakresie, w celu udowodnienia niewinności oskarżonego, bądź by wskazać sądowi jak najwięcej dowodów na korzyść oskarżonego.

Wskazane uprawnienia obrońcy, do poszukiwania materiału dowodowego, oceniane były jako zbyt daleko idące. Zastrzeżenia budziły przez poprzez pryzmat etyki zawodu. Jednak doktryna niemiecka, której jednym z prekursorów był Werner Beulke postulujący uznanie wręcz specjalnej funkcji wyjaśniającej adwokata, nie ma praktycznie obecnie wątpliwości co do tego, iż obrońca ma prawo, a nawet obowiązek do prowadzenia własnych czynności wyjaśniających⁹¹.

Idea ta została zaaprobowana w Niemczech około 50 lat temu również przez orzecznictwo BGH podkreślające wprost, że wyjaśnienie okoliczności odciażających stanowi jedno z głównych zadań obrońcy.

W polskim postępowaniu karnym nie istnieje taka zasada. Należy wskazać, iż przepisy polskiej procedury karnej zarówno „nie zakazują, jak i jednoznacznie nie przyznają obrońcy prawa do gromadzenia

informacje niezbędne do oceny legalności pozbawienia wolności należy umożliwić obrońcy wgląd do akt w odpowiedni sposób – co najmniej do akt dotyczących pozbawienia wolności. Obrońcy nie można odmówić dostępu do akt przesłuchań oskarżonego i czynności dochodzeniowych, w których obrońca był lub powinien być obecny, jak również do opinii biegłych. Mimo szeroko określonych gwarancji, praktyka niemiecka wskazuje na raczej ograniczony dostęp do całości akt sprawy, przynajmniej do momentu zakończenia postępowania przygotowawczego. W postępowaniu sądowym ograniczenia te znikają.

88 Ibidem, s. 165.

89 Ibidem, s. 169.

90 Ibidem, s. 169.

91 Ibidem, s. 170.

materiału dowodowego⁹². Mając na uwadze prawo oskarżonego do rzetelnego procesu, należy przyznać obrońcy uprawnienie do gromadzenia w sprawie materiału dowodowego na korzyść oskarżonego. Uprawnienie to wynika z treści art. 6 k.p.k. Stanowi więc prawo oskarżonego do obrony i korzystania z pomocy obrońcy. Prawo to w efekcie „nie może się jednak ograniczać jedynie do towarzyszenia oskarżonemu przy czynnościach procesowych z jego udziałem, składania wniosków dowodowych oraz środków zaskarżenia”⁹³.

Konkludując powyższe rozważania, należy zgodzić się z wnioskami K. Skalskiej, iż „prawo do obrony, jako zasada, zarówno w postępowaniu karnym niemieckim jak i polskim posiada zasadnicze podstawy – korzenie, wynikające z praw człowieka i prawa do rzetelnego procesu oraz z historii”⁹⁴. Systemy prawne obu państw wyrosły na tożsamy korzeniach historycznych, stąd zasady obowiązujące w procedurze karnej obu państw są podobne. Prawo do obrony bywa też modyfikowane i uszczegóławiane przez wpływ orzecznictwa sądów wewnętrznych, jak również przez implementację norm wspólnotowych. Przy czym, implementacja norm prawa Unii Europejskiej w każdym państwie członkowskim przebiega odmiennie oraz w innym czasie. Wskazać należy, iż podstawy są głęboko zasadzone poprzez pryzmat praw człowieka i historię kształtowania się systemów postępowania. Natomiast konkretne funkcje prawa do obrony i uprawnienia obrońców kształtowane są przez wewnętrzne orzecznictwo sądów oraz praktykę. Niemniej jednak prawo do obrony stanowi elementarną podstawę rzetelnego procesu zarówno w Polsce, jak i w Niemczech.

3. Analiza porównawcza

Po wskazaniu już na tym etapie pewnych podobieństw oraz różnic w obu postępowaniach, w obowiązującej zasadzie prawa do obrony oraz roli obrońcy, należy uściślić i porównać, jakie cechy są zbieżne a jakimi oba postępowania się różnią. Analiza porównawcza została wykonana na podstawie obowiązujących przepisów proceduralnych w obu państwach.

3.1. Podobieństwa

W zakresie unormowań proceduralnych, polski kodeks postępowania karnego jest zasadniczo podobny do StPO. Podobieństwa zarysowują się w zakresie regulacji dotyczących zasady prawa do obrony. Analizę prawa oskarżonego do obrony jako takiego przeprowadziła Katarzyna Skalska. Z wnioskami wskazanymi przez autorkę co do zasady należy się zgodzić. Podobieństwa w zakresie samej zasady prawa do obrony wynikają zarówno z historii obu postępowań, jak również z implementacji norm prawa wspólnotowego. Natomiast istnieją różnice w zakresie formalnej roli obrońcy w postępowaniu karnym. W szczególności należy zwrócić uwagę na podwójną rolę obrońcy występującego przed niemieckim sądem oraz na możliwość prowadzenia przez niego własnego postępowania dowodowego.

Zarówno w k.p.k. jak i w StPO zasada prawa do obrony jest mocno związana z zasadą domniemania niewinności – *in dubio pro reo*. Zasada domniemania niewinności uregulowana jest w art. 5 § 2 k.p.k. Zgodnie z jej treścią, oskarżony nie może zostać skazany przez sąd, gdy pozostają wątpliwości co do jego winy. Zgodnie z powyższym – „wątpliwości niedające się usunąć w toku postępowania dowodowego sąd musi rozstrzygnąć na korzyść oskarżonego. Zasada prawa do obrony powiązana jest z prawem do rzetelnego procesu”⁹⁵. Reguła ta obowiązuje poprzez cały tok postępowania karnego. Oskarżonego uważa się za niewinnego do czasu wydania prawomocnego orzeczenia skazującego. Początku obowiązywania zasady domniemania niewinności upatruje się więc od wszczęcia postępowania wobec podejrzanego, aż do prawomocnego

92 K. Eichstaedt [w:] D. Świecki (red.), *Kodeks postępowania karnego...*, op.cit., – komentarz do art. 82.

93 Ibidem; M. Sowała, *Samodzielne gromadzenie materiału dowodowego przez obrońcę w kontekście możliwości poniesienia odpowiedzialności karnej*, „Przegląd Sądowy” 2021, nr 1, s. 89.

94 K. Skalska, *Prawo oskarżonego do obrony na tle przepisów polskiego i niemieckiego procesu karnego*, Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2019, s. 182, <https://doi.org/10.34616/23.19.089>.

95 Ibidem, s. 182-183.

zakończenia postępowania. „Korzeni tej zasady należy doszukiwać się w starym rzymskim domniemaniu prawości każdego obywatela *praesumptio boni viri*.”⁹⁶ Zarówno w orzecznictwie sądów powszechnych, jak i Sądu Najwyższego podkreślany jest obowiązek organów procesowych, polegający na eliminowaniu wątpliwości, o których mowa w § 2 art. 5 k.p.k. Zgodnie z wyrokiem Sądu Najwyższego z dnia 16 stycznia 1974 r. – zasada *in dubio pro reo* nie powinna mieć zastosowania w sytuacji, gdy wątpliwości są rezultatem niedokładnego i niewyczerpującego postępowania dowodowego. Aktualna w tym zakresie jest teza Sądu Najwyższego, że obowiązkiem organu procesowego w takiej sytuacji jest uzupełnienie postępowania dowodowego z urzędu, aby ustalić fakty zgodnie z rzeczywistym ich przebiegiem i wyjaśnić nasuwające się w tym zakresie wątpliwości⁹⁷.

Zasada prawa do obrony w obu państwach polega na odpieraniu przedstawianych zarzutów i może przybrać rodzaj obrony formalnej oraz materialnej. W myśl wyroku SN z 6 maja 2015 r., zgodnie z treścią art. 6 k.p.k., oskarżonemu przysługuje prawo do obrony i to zarówno w sensie formalnym, czyli prawo do korzystania z pomocy obrońcy, jak i w sensie materialnym⁹⁸. Przez pryzmat cytowanego orzeczenia, prawo do obrony materialnej należy rozumieć jako działalność obrończą samego oskarżonego w postępowaniu. Natomiast poprzez obronę formalną w obu państwach rozumie się prawo do posiadania obrońcy przez oskarżonego. S. Waltoś podaje argumenty przemawiające za posiadaniem obrońcy w postępowaniu karnym i są to: argument fachowości, argument stanu psychicznego, argument zdolności wyłączenia oraz argument pomocy psychicznej⁹⁹.

Stosunek obrończy w obu państwach bazuje na zaufaniu podejrzanego/oskarżonego do swego obrońcy. Brak zaufania oskarżonego do obrońcy uniemożliwia prowadzenie rzetelnej obrony. Względem obrońcy ustanowionego z wyboru, brak zaufania może być podstawą wypowiedzenia stosunku obrończego. Zgodnie z wyrokiem Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 11 lutego 2013 r. „względem obrońcy wyznaczonego przez sąd z urzędu, może stanowić podstawę podjęcia przez sąd decyzji o zwolnieniu obrońcy z obowiązków obrońcy z urzędu”¹⁰⁰. W sytuacji braku zaufania oskarżonego do obrońcy, nie można mówić o prawidłowej obronie i zachowaniu gwarancji dla oskarżonego, płynących z prawa do obrony. Każdy stosunek obrończy, z wyboru czy z urzędu, musi ustać, w sytuacji braku zaufania i dobrej współpracy.

W obu państwach obrona materialna polega na podejmowaniu czynności obrończych przez samego oskarżonego. W doktrynie polskiego procesu karnego występują poglądy, zgodnie z którymi prawo do obrony materialnej należy rozumieć szeroko. A. Sakowicz wskazuje, że poprzez pojęcie obrony materialnej należy rozumieć również czynności procesowe podejmowana przez kogokolwiek, nie wyłącznie przez samego oskarżonego. Czynności te mają zmierzać jednak ku polepszeniu sytuacji oskarżonego¹⁰¹. Muszą więc być podejmowane na korzyść oskarżonego.

W obu państwach obrońca może wstąpić do postępowania na każdym jego etapie. Jednak rekomendowane jest, by profesjonalny obrońca został wyznaczony na jak najwcześniejszym etapie postępowania karnego i jak najwcześniej miał możliwość zapoznania się z aktami sprawy.

Obronca ma prawo zapoznania się z aktami sprawy (nieco ograniczona możliwość w niemieckim procesie karnym na etapie postępowania przygotowawczego), ma prawo do kontaktu z oskarżonym, składania wniosków dowodowych, uczestniczenia w czynnościach procesowych, zaskarżania orzeczeń organów postępowania przygotowawczego oraz sądów.

W postępowaniu karnym obu państw oskarżony ma prawo posiadać maksymalnie trzech obrońców. Udział obrońcy nie wyklucza samodzielnego działania oskarżonego.

Obronca może zostać wyznaczony przez oskarżonego z wyboru, ale może być również wyznaczony przez sąd z urzędu. Zarówno w Polsce, jak i w Niemczech oskarżony we wniosku o ustanowienie obrońcy

96 C. Kulesza [w:] K. Dudka (red.), *Kodeks postępowania karnego...*, op.cit., LEX – komentarz do art. 5.

97 Wyrok SN z 16 stycznia 1974 r., III KR 315/73, LEX 18772.

98 Wyrok SN z 6 maja 2015 r., IV KK 29/15, LEX 1683372.

99 Szerzej: S. Waltoś, *Proces karny...*, op.cit., s. 308-309.

100 Wyrok SA w Warszawie z 11 lutego 2013 r., II AKa 21/13, LEX 1286671.

101 A. Sakowicz, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 41.

z urzędu może wskazać imię, nazwisko żadanego obrońcy. W Polsce sąd może nie przychylić się do tego żądania. W zakresie obrony z urzędu, istnieją różnice w przepisach, co szerzej zostało zaprezentowane poniżej.

W obu państwach prawo do obrony może mieć charakter bierny (odmowa składania wyjaśnień, brak dowodzenia na niekorzyść oskarżonego, brak udzielania odpowiedzi na zadane pytanie). Może przyjść charakter czynny np. składanie przez oskarżonego wyjaśnień, składanie wniosków dowodowych, wypowiadanie się w zakresie przeprowadzonych przez sąd dowodów, zadawanie pytań przesłuchiwanym świadkom oraz biegłym, czy zaskarżanie orzeczeń sądowych. Powyższe zagadnienia regulują art. 137149 StPO.

Udział obrońcy w postępowaniu nie wyłącza czynnego udziału oskarżonego. W obu państwach obrońca ma obowiązek zachowania tajemnicy w związku z udzieloną pomocą prawną.

3.2. Różnice

Wskazując różnice, należy zacząć od podstaw. Różnice w prawie do obrony i roli obrońcy zarysowują się w zasadzie w sposobie regulacji prawa do obrony. W Polsce prawo do obrony jest zasadą prawa, uregulowaną w Konstytucji RP, i ma swoją konkretyzację w kodeksie postępowania karnego. W Niemczech natomiast zasada prawa do obrony nie została wyrażona wprost w StPO. Jej istnienie wynika natomiast wprost zarówno z art. 6 ust. 3 EKPC, jak i z orzecznictwa Federalnego Trybunału Konstytucyjnego dotyczącego zasady równości broni.

Różnice dotyczą również kwestii osób, które mogą pełnić funkcję obrońców w procesach karnych. W Polsce obrońcą może być wyłącznie adwokat bądź radca prawny (o ile nie pozostaje w stosunku pracy) oraz aplikanci do tych zawodów, na zasadach opisanych w ustawie prawo o adwokaturze oraz ustawie o radcach prawnych. Natomiast w Niemczech rolę obrońcy pełnić może nie tylko adwokat (*Rechtsanwalt*), ale również, zgodnie z art. 138 StPO, prawnicy i nauczyciele prawa na niemieckich uniwersytetach – w rozumieniu ustawy ramowej o uniwersytetach – którzy posiadają kwalifikacje do pełnienia funkcji sędziego oraz osoby posiadające stopień doktora habilitowanego. Inne osoby mogą być wybrane tylko za zgodą sądu. Obrońcą może być więc referendarz, który wypełnił warunki uregulowane w prawie oraz zdał egzamin państwowy.

W Niemczech rola obrońcy jest nieco odmienna niż w Polsce i bardziej skomplikowana. W Polsce obrońca jest uczestnikiem postępowania karnego, ma obowiązek prowadzenia obrony wyłącznie na korzyść oskarżonego, działa samodzielnie, niejako obok oskarżonego. Natomiast z niemieckiej teorii Organu wynika, iż obrońca pełni niejako podwójną funkcję. Jest on po pierwsze wyposażony w specjalne kompetencje i równorzędnym z sędzią i prokuratorem organem wymiaru sprawiedliwości a z drugiej strony jest przedstawicielem oskarżonego, który ma bronić jego interesów w procesie. Niewątpliwie bardziej skomplikowania pod tym względem jest rola obrońcy na podstawie StPO.

Odmienne niż w Polsce, na gruncie niemieckiego postępowania karnego obrońca może reprezentować interesy wyłącznie jednego oskarżonego, nawet jeżeli ich interesy nie są sprzeczne (art. 146 StPO). W Polsce natomiast, zgodnie z art. 85 § 1 k.p.k., obrońca może bronić kilku oskarżonych, jeżeli ich interesy nie pozostają w sprzeczności. W tym zakresie występują rozbieżności w doktrynie. Szerzej zostało to omówione w monografii P. Kruszyńskiego *Istota i skutki prawne sprzeczności interesów oskarżonych reprezentowanych przez tego samego obrońcę w postępowaniu karnym*¹⁰².

Różnice zauważalne są, też w zakresie kwestii obrony obligatoryjnej. W StPO zakres obrony obligatoryjnej jest znacznie szerszy niż w polskim kodeksie postępowania karnego. Jak podaje K. Skalska, „różnice zauważalne są również w zakresie zasadności ustanawiania obrońcy z urzędu”¹⁰³. W Niemczech sądy częściej korzystają z możliwości ustanowienia obrońcy z urzędu. W Polsce postulowany przez doktrynę oraz praktykę jest szerszy dostęp do obrońcy.

102 P. Kruszyński, *Istota i skutki prawne sprzeczności interesów oskarżonych reprezentowanych przez tego samego obrońcę w postępowaniu karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2020, nr 9, s. 17-30.

103 K. Skalska, *Prawo oskarżonego...*, op.cit., s. 182.

Podsumowując, zgodnie z art. 140 StPO prawo do obrońcy z urzędu przysługuje w szczególności, gdy:

- rozprawa główna w pierwszej instancji odbędzie się przed Wyższym Sądem Krajowym, Sądem Krajowym albo przed Sądem Ławniczym;
- podejrzanemu zarzucono popełnienie zbrodni;
- postępowanie może prowadzić do zastosowania zakazu wykonywania określonego zawodu;
- podejrzany jest doprowadzany przez sąd celem podjęcia decyzji o zastosowaniu tymczasowego aresztowania albo zastosowaniu tymczasowego umieszczenia w zakładzie psychiatrycznym;
- podejrzany przebywa w zakładzie karnym (areszcie śledczym) na skutek zarządzenia sędziego lub za jego zgodą;
- w celu przygotowania opinii biegłego na temat stanu psychicznego podejrzanego może on zostać umieszczony w zakładzie psychiatrycznym;
- można się spodziewać, że zostanie przeprowadzone postępowanie mające na celu zastosowanie środków zabezpieczających;
- dotychczasowy obrońca został decyzją sądu wykluczony z udziału w postępowaniu;
- powołano adwokata dla pokrzywdzonego w myśl §397a i § 406h ustęp 3 i 4 StPO;
- z uwagi na znaczenie przesłuchania sędziowskiego oraz konieczność zagwarantowania praw podejrzanego w czasie tego przesłuchania obecność obrońcy wydaje się konieczna;
- gdy o przydzielenie obrońcy wnosi podejrzany z upośledzeniem wzroku, słuchu lub mowy;
- w sytuacjach, gdy z powodu ciężaru czynu albo ciężaru oczekiwanych skutków prawnych albo z powodu skomplikowanego stanu faktycznego lub prawnego udział obrońcy wydaje się konieczny albo gdy jest oczywiste, że podejrzany nie może się sam bronić.

W Polsce zakres ten jest definiowany przez pryzmat art. 78 § 1 k.p.k. – oskarżony, który nie ma obrońcy z wyboru, może żądać, aby mu wyznaczono obrońcę z urzędu, jeżeli w sposób należyty wykaże, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny. Natomiast obrona jest obligatoryjna, gdy oskarżony:

- nie ukończył 18 lat;
- jest głuchy, niemy lub niewidomy;
- zachodzi uzasadniona wątpliwość, czy jego zdolność rozpoznania znaczenia czynu lub kierowania swoim postępowaniem nie była w czasie popełnienia tego czynu wyłączona lub w znacznym stopniu ograniczona;
- zachodzi uzasadniona wątpliwość, czy stan jego zdrowia psychicznego pozwala na udział w postępowaniu lub prowadzenie obrony w sposób samodzielny oraz rozsądny (art. 79 § 1 k.p.k.).

Oskarżony musi mieć obrońcę również wtedy, gdy sąd uzna to za niezbędne ze względu na inne okoliczności utrudniające obronę (art. 79 § 2 k.p.k.).

W powyższych przypadkach sąd ustanawia dla oskarżonego obrońcę z urzędu. W Polsce jest szerszy nacisk na sprawdzanie sytuacji finansowej oskarżonego. Z praktycznego punktu widzenia oceniam to negatywnie, gdyż może to stanowić pewnego rodzaju utrudnienie w uzyskaniu obrońcy, a co za tym idzie – ograniczenie prawa do obrony.

Odmienności zarysowują się również w zakresie prowadzenia postępowania dowodowego przez obrońcę, a konkretnie rzecz ujmując – w kwestii poszukiwania dowodów. W Niemczech obrońca ma prawo, a w zasadzie obowiązek, poszukiwania dowodów i prowadzenia własnych działań wykrywczych. Takie uprawnienia obrońcy budziły zastrzeżenia przez pryzmat etyki zawodu. Jednak doktryna niemiecka postulowała uznanie wręcz specjalnej funkcji wyjaśniającej adwokata. Obecnie nie istnieją wątpliwości co do tego, iż obrońca ma prawo, a nawet obowiązek prowadzenia własnych czynności wyjaśniających. Idea ta została zaaprobowana około 50 lat temu również przez orzecznictwo BGH które podkreślało, że wyjaśnienie okoliczności odciążających stanowi jedno z głównych zadań obrońcy. W Polsce co do zasady nie stosuje się takiej praktyki.

Odmienne uregulowania dotyczą również gwarancji ochrony prawa do obrony. „Naruszenie prawa do obrony w Polsce stanowi bezwzględłą przesłankę nieważności postępowania. Może stanowić w niektórych sytuacjach względną przesłankę odwoławczą, a co za tym idzie – naruszenie prawa procesowego mające wpływ na treść orzeczenia”¹⁰⁴. Tytułem przykładu można podać orzeczenie SN z 18 grudnia 2002 r., zgodnie z którym Sąd Najwyższy uznał, że w przypadku gdy, prezes sądu odmówił wyznaczenia obrońcy bez poinformowania oskarżonego o potrzebie udokumentowania sytuacji majątkowej wskazywanej we wniosku, było to przedwczesne. Zdaniem sądu, skutkowało to pozbawieniem oskarżonego uprawnienia do żądania wyznaczenia obrońcy i prawa do obrony formalnej z rażącem naruszeniem art. 81 k.p.k. w zw. z art. 16 § 2 i art. 6 k.p.k., które to z zasady mogło mieć wpływ na treść wyroku¹⁰⁵. W sytuacji, gdy wniosek oskarżonego jest niekompletny, bądź wymaga uzupełnień, sąd winien wpierv wezwać do jego uzupełnienia. Natomiast brak jest takiej regulacji w StPO.

Uwagi końcowe

Podsumowując powyższe rozważania należy wskazać, że większość elementów wynikających z prawa do obrony w Polsce i w Niemczech jest podobnych. Jest to ugruntowana zasada wynikająca z charakteru rodzaju procesu oraz międzynarodowych i europejskich zasad ochrony praw człowieka.

Jednakże rola i pozycja obrońcy w postępowaniu karnym polskim i niemieckim jest odmienna, wypracowana na podstawie wewnętrznych regulacji obowiązujących w danym państwie.

Bibliografia:

Wykaz altów prawnych:

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie z 4 listopada 1950 r. zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz.U. 1993 Nr 61, poz. 284.

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 16 grudnia 1966 r., Dz.U. 1977 Nr 38, poz. 167.

Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń, tj. Dz.U. 2021, poz. 281.

Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. Prawo o adwokaturze, tj. Dz.U. 2020, poz. 1651 z późn. zm.

Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych, tj. Dz.U. 2020, poz. 75 z późn. zm.

Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, tj. Dz.U. 2018, poz. 969.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, tj. Dz.U. 2021, poz. 53 z późn. zm.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, tj. Dz.U. 2021, poz. 534 z późn. zm.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, tj. Dz.U. 2021, poz. 2345 z późn. zm.

Ustawa z dnia 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy, Dz.U. 2021, poz. 930.

Ustawa z 5 lipca 2002 r. o świadczeniu przez prawników zagranicznych pomocy prawnej w Rzeczypospolitej Polskiej, tj. Dz.U. 2020, poz. 823.

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE z dnia 22 października 2013 r. w sprawie prawa do dostępu do adwokata w postępowaniach karnych oraz w postępowaniach związanych z europejskim nakazem aresztowania, a także prawa do poinformowania osób trzecich o pozbawieniu wolności i komunikacji z osobami trzecimi oraz z organami konsularnymi podczas pozbawienia wolności, Dz. Urz. UE L 294 z 6.11.2013 r., s. 1-12.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Wyrok SN z 18 grudnia 2002 r., II KK 326/02, LEX 76986.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 27 maja 2015 r. w sprawie sposobu zapewnienia oskarżonemu korzystania z pomocy obrońcy z urzędu, Dz.U. 2015, poz. 816.

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/800 z dnia 11 maja 2016 r. w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym, Dz. Urz. UE L 132 z 21.05.2016, s. 20.

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/1919 z dnia 26 października 2016 r. w sprawie pomocy prawnej z urzędu dla podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym oraz dla osób, których dotyczy wnioski w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania, Dz. Urz. UE L 297 z 4.11.2016 r., s. 1-8.

Normatywy wewnętrzne:

Uchwała NRA nr 52/2011 z 19 listopada 2011 r. o ogłoszeniu tekstu jednolitego Zbioru Zasad Etyki Adwokackiej i Godności Zawodu (Kodeksu Etyki Adwokackiej) uchwalonego przez Naczelną Radę Adwokacką 10 października 1998 r. (uchwała nr 2/XVIII/98) ze zmianami wprowadzonymi uchwałą Naczelnej Rady Adwokackiej nr 32/2005 z 19 listopada 2005 r., uchwałami Naczelnej Rady Adwokackiej nr 33/2011 – 54/2011 z dnia 19 listopada 2011 r. oraz uchwałą 64/2016 Naczelnej Rady Adwokackiej z dnia 25 czerwca 2016 r., http://www.nra.pl/admin/wgrane_dokumenty/20210701kodeksetykiadwokackiejtekst-jednolity.pdf [dostęp: 16.02.2022].

Uchwała nr 3/2014 Nadzwyczajnego Krajowego Zjazdu Radców Prawnych z dnia 22 listopada 2014 r. w sprawie Kodeksu Etyki Radcy Prawnego na podstawie art. 57 pkt 7 ustawy z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych (Dz.U. z 2014, poz. 637 i 993), <https://oirp.walbrzych.pl/wp-content/uploads/2016/10/KERP-2014.pdf> [dostęp: 16.02.2022].

Orzecznictwo:

Wyrok SN z 16 stycznia 1974 r., III KR 315/73, LEX 18772.

Wyrok SN z 17 marca 1980 r., II KR 319/79, OSNKW 1980, nr 5–6, poz. 50, LEX 19632.

Wyrok SN z 19 grudnia 1988 r., I KR 348/88, OSNKW 1989, nr 5–6, poz. 45.

Wyrok SN z 7 maja 1997 r., IV KKN 106/96, OSNKW 1997, nr 7–8, poz. 68.

Wyrok SN z 18 grudnia 2002 r., II KK 326/02, LEX 76986.

Uchwała SN z 11 stycznia 2006 r., I KZP 49/05, „Wokanda” 2006, nr 7–8, s. 32.

Postanowienie SN z 6 listopada 2007 r., III KZ 105/07, LEX 322857.

Wyrok TK z 28 listopada 2007 r., K 39/07, OTK-A 2007, nr 10, poz. 129.

Postanowienie SN z 25 listopada 2010 r., V KZ 70/10, OSNSK 2010, nr 1, poz. 2377.

Wyrok TK z 11 grudnia 2012 r., K 37/11, OTK A 2012, nr 11, poz. 133.

Wyrok SA w Warszawie z 11 lutego 2013 r., II AKa 21/13, LEX 1286671.

Wyrok SN z 10 stycznia 2014 r. III KK 251/13, LEX 14188084.

Wyrok TK z 25 listopada 2014 r., K 54/13, OTK-A 2014 nr 10 poz. 114.

Postanowienie SN z 17 lipca 2014 r., V KZ 26/14, LEX 1487098

Wyrok SN z 6 maja 2015 r., IV KK 29/15, LEX 1683372.

Wyrok SN z 1 grudnia 2015 r., III KK 309/15, SAOS.

Postanowienie SN z 11 maja 2017 r., WZ 6/17, LEX 2309633.

Postanowienie SA w Krakowie z 25 kwietnia 2019 r., II AKz 161/19, LEX 2718712.

Postanowienie SN z 7 października 2020 r., IV KS 24/20, LEX 3152855.

Publikacje naukowe:

- Barwina Z., *Prawo pomocy w sprawach karnych w Republice Federalnej Niemiec*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2007 nr 2, s. 203-233.
- Beulke W., Swoboda S., *Strafprozessrecht*, CF Müller, Heidelberg 2005.
- Boister N., *Transnational Criminal Law*, „European Journal of International Law” 2003, nr 5, s. 953-976.
- Bojańczyk A., *Uprawnienie do składania fałszywych wyjaśnień, jak długo jeszcze*, „Palestra” 2014, nr 9, s. 137-143, <https://palestra.pl/pl/czasopismo/wydanie/9-2014/artukul/uprawnienie-do-skladania-falszywych-wyjasnien-jak-dlugo-jeszcze> [dostęp: 17.12.2021].
- Boratyńska K.T., Chojniak Ł., Jasiński W., *Postępowanie karne*, Studia Prawnicze, C.H. Beck, Warszawa 2018.
- Cubała A., *Gdy obrońca broni kilku oskarżonych: uwaga na kolizję interesów*, „Palestra” 1996, nr 7-8, s. 106-107, [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Palestra/Palestra-r1996-t40-n7_8\(463_464\)/Palestra-r1996-t40-n7_8\(463_464\)-s106-107/Palestra-r1996-t40-n7_8\(463_464\)-s106-107.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Palestra/Palestra-r1996-t40-n7_8(463_464)/Palestra-r1996-t40-n7_8(463_464)-s106-107/Palestra-r1996-t40-n7_8(463_464)-s106-107.pdf) [dostęp: 17.12.2021].
- Dudka K. (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020, LEX.
- Girdwoyń P., *Zarys niemieckiego procesu karnego*, Temida 2, Białystok 2006.
- Grabowska-Moroz B., *Prawo dostępu do obrońcy w świetle prawa europejskiego. Podręcznik*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2018, s. 5-6.
- Grzegorzczak T., Tylman J., *Polskie postępowanie karne*, „LexisNexis”, Warszawa 2007, s. 25, 43, 156-157.
- Kazimierska D., *Taktyka obrończa i aktywność obrońców w sprawach o zabójstwo (ze szczególnym uwzględnieniem wykorzystania „dowodu naukowego”)*, Uniwersytet Warszawski Wydział Prawa i Administracji Instytut Prawa Karnego Katedra Kryminalistyki, Warszawa 2021, <https://depotuw.ceon.pl/bitstream/handle/item/3958/Diana%20Kazimierska%20-%20Taktyka%20obro%5f84cza%20i%20aktywno%5f9b%4%87%20obro%5f84c%3b3w%20w%20wsprawach%20o%20zab%3b3stwo.pdf?sequence=1> [dostęp: 17.12.2021].
- Królikowski M., Wiliński P., Izydorczyk J., *Podstawy prawa karnego międzynarodowego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2008, LEX.
- Kulesza C., Starzyński P., *Postępowanie karne*, C.H. Beck, Warszawa 2017.
- Kulesza C., *Efektywna obrona w postępowaniu przygotowawczym a favor procuratori*, „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 4, s. 5-33.
- Kruszyński P., *Istota i skutki prawne sprzeczności interesów oskarżonych reprezentowanych przez tego samego obrońcę w postępowaniu karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2020, nr 9, s. 17-30.
- Papierowski Z., *Proces karny w starożytności greckiej i rzymskiej*, „Roczniki Humanistyczne Towarzystwa Naukowego KUL” 1957, t. VII, z. II, s. 159-176.
- Rosiak Ł., *Paradygmat rzetelnego procesu w kontekście nowelizacji Kodeksu postępowania karnego*, „Veritas Iuris” 2017, nr 1, s. 44-59, https://veritasiuris.lazarski.pl/fileadmin/user_upload/oficina/Veritas/Veritas_Nr_1_styczen_czerwiec_2017/Veritas_Paradygmat_rzetelnego_procesu_w_kontekscie_nowelizacji_kodeksu_postepowania_karnego_Rosiak_nr_1_2017.pdf [dostęp: 16.02.2022].
- Sakowicz A., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2016.
- Schünemann B., *Europeizacja prawa karnego. Tendencje, problemy i alternatywy*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2006, t. LXVIII, nr 3, s. 43-57.
- Skalska K., *Prawo oskarżonego do obrony na tle przepisów polskiego i niemieckiego procesu karnego*, Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2019, <https://doi.org/10.34616/23.19.089>.
- Skorupka J., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2016.
- Sowała M., *Samodzielne gromadzenie materiału dowodowego przez obrońcę w kontekście możliwości poniesienia odpowiedzialności karnej*, „Przegląd Sądowy” 2021 nr 1, s. 89-99.
- Stachowiak S., Zgryzek K., *Proces karny*, Oficyna Wydawnicza 23, Katowice 2003.

- Stefański R.A., *Obrona obligatoryjna po 1 lipca 2015 r.*, [w:] Wiliński P. (red.), *Obronca i pełnomocnik w procesie karnym po 1 lipca 2015. Przewodnik po zmianach*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
- Świecki D., *Czynności procesowe obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Świecki D., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Wolters Kluwer, Warszawa 2022, LEX.
- Świecki D. (red.), *Kodeks postępowania karnego*, T. I. *Komentarz aktualizowany*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, LEX.
- Tokarczyk R., *Etyka prawnicza*, LexisNexis, Warszawa 2009.
- Tomaszewski T., *Prawo do obrony jako gwarancja rzetelnego procesu karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2020, nr 6, s. 117-139.
- Waltoś S., *Proces karny. Zarys systemu*, Wolters Kluwer, Warszawa 2008.
- Waltoś S., [Recenzja P. Girdwoyń, Zarys niemieckiego procesu karnego, Białystok 2006], „Państwo i Prawo” 2007 nr 7, s. 123-126.
- Wąsek A., *Z problematyki odpowiedzialności karnej obrońcy w sprawach karnych*, [w:] Z. Cwiąkański, M. Szewczyk, S. Waltoś, A. Zoll, *Problemy odpowiedzialności karnej. Księga ku czci Profesora Kazimierza Buchały*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1994, s. 283-303.
- Wiliński P., *Proces karny w świetle konstytucji*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011.
- Zabłocki S. (red.), *Kodeks postępowania karnego*. T. I. *Komentarz do art. 1-166*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.

Netografia:

- Oskarżeni (postępowanie karne)* [Niemcy], https://e-justice.europa.eu/content_rights_of_defendants_in_criminal_proceedings_-169-de-maximizeMS-pl.do?member=1 [dostęp: 17.12.2021].
- Przed sądem karnym w Niemczech – (prawie) wszystko, co musisz o tym wiedzieć!*, <https://dojczland.info/przed-sadem-karnym-w-niemczech/> [dostęp: 17.12.2021].
- Status prawny obrońcy*, <https://www.edukacjaprawnicza.pl/status-prawny-obroncy/> [dostęp: 17.12.2021].